

A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:

TOLNAI GÁBOR

SZERKESZTŐ:

SZALAI SÁNDORNÉ

MTA
KIK

244915

D. MÁTAI MÁRIA

GEGŐ ELEK

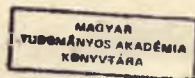

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST 1990

MTA
KIK

678064

ISBN 963 05 5618 9

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest

Első kiadás: 1990

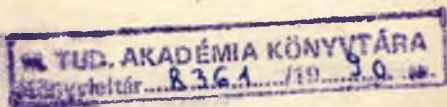
© D. Máta Mária, 1990

Minden jog fenntartva,
beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

TARTALOM

A kutatás célja, nehézségei; a források	7
Gegő fő törekvései, bekapcsolódása a reformkori haladó mozgalomba	17
„A' Pesti Angol Kisasszonyok nevelő intézetében a' Magyar Nyelvet di- vatba hozta”	39
Támadások, „megintések”	60
A moldvai utazás	71
A magyar nyelv és a magyar nyelv- tudomány szolgálatában	122
A „Népoktató”	148
A szombathelyi „száműzetés” évei	164
A „közmunkálkodás” befejeződése	181
Gegő Elek munkásságának összefoglaló értékelése	193
Bibliográfia	199

A KUTATÁS CÉLJA, NEHÉZSÉGEI;
A FORRÁSOK

Múltunk tele van olyan tudós személyiségekkel, akikről csak részleges, esetleg egyoldalú ismeretekkel rendelkezünk. A különféle tudományos munkák — ha emlegetik őket — csak egy-egy résztevékenységükre utalnak, hiszen az adott terület szempontjából az a fontos, az tartozik a kutatott témához. Érdeemes ugyanakkor a személyiség felől is megközelíteni a kérdést, megvizsgálva a tudományos teljesítmény egészét, hogy ez vagy az a tevékenység milyen helyet foglal el az illető tudós életé-

nek teljességében, hiszen — az egész ismeretében — a részek is jobban megvilágosodnak.

Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy minél régebbi idők iránt érdeklődünk, annál több az akadály, annál kevesebb ránk maradt adat, kézirat, nyomtatvány stb. áll rendelkezésünkre. Így aztán nem csoda, hogy jelentős tudósokat, művészeket a lehetségesnél és szükségesnél jóval később ismer meg az ország vagy a világ. Nem kis szerepet játszik sajnos a megismerésnek ebben a fajtájában a véletlen. Hogy fennmaradtak-e azok a művek, amelyek valakinek a nagyságát kétségtelenné teszik, vagy csak kisebb jelentőségű munkái alapján

kerülnek be a lexikonok soha nem olvasott szócikkei közé . . .

Ezek a gondolatok foglalkoztatnak, amikor P. Gegő Elek Nicephor munkásságát próbálom magam előtt is áttekinthetővé tenni, értékelni, azzal a szándékkal, hogy a lehetőségekhez képest minél hívebb, minél igazabb képet adhasak róla.

Reformkori ferences szerzetes-tanár, aki 1805-ben születik Csíktaplocán, 1835-ben az Akadémia levelező tagja, aki (1834-ben) csíki tájszavakat küld az 1838-as *Tájszótár*nak, akinek 1836-ban tett moldvai utazásáról könyvet jelentet meg az Akadémia, aztán egyszer csak Szombathelyre kerül,

majd 1844-ben, 39 évesen Pozsonyban meghal.

Ezek azok a tények és adatok, amelyek gyorsan és könnyen megismerhetők. Gegő munkásságának lényegéről, tartalmáról, értékéről azonban vajmi keveset mondanak. Az életére és tevékenységére vonatkozó adatok nehezen szedhetők össze, nagyon elszórtan találhatók meg. A Szinnyi József (*Magyar írók élete és munkái*. III. kötet. Bp., 1894. 1083.) említette harminckét mű közül (melyek közt több jelentéktelen vers is van) csak hét maradt fenn (pontosabban én hetet találtam meg), valamint egy kéziratot munkája. Inkább tudományos cikkeire támaszkodhatunk,

melyek elsősorban a Tudományos Gyűjteményben, a Társalkodóban és a Tudománytárban jelentek meg, továbbá leveleire, melyeket (szám szerint a legtöbbet) Toldy (Schedel) Ferencnek, az Akadémia titoknokának, illetőleg az Akadémiának, Horvát Istvánnak, a Széchényi Könyvtár őrzőjének, Janovich Miklósnak, az Akadémia tiszteletbeli tagjának, Pompéry Jánosnak (akkor újságíró, ügyvéd) és Döbrentei Gábornak küldött (összesen húsz darab levél). Tizennégy levelét az Országos Levéltárban találtam meg, melyeket Zichy Félix grófnak írt.

Jó forrásul szolgálnak az akadémiai évkönyvek, jegyzőköny-

vek, értesítők, a korabeli újságok. Van néhány regény, memoár, amely Gegőről is megemlékezik és róla szóló levél, valamint néhány lexikon, enciklopédia, biográfia, melyben hosszabb-rövidebb cikket szentelnek Gegőnek.

A tudományos munkák közül először Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság* című könyve emlékezik meg róla (Csíksomlyó, 1931¹; Kolozsvár, 1941²; Bp., 1987³: átdolgozott kiadás). Más tudományos igényű írások után legújabban újságcikk is emlegeti (Kiss Károly, *Magyar Nemzet* 1986. szeptember 6.), és helyet kap „A magyar néprajz klasszikusai” sorozatban is (Paládi-Kovács At-

tila: *Magyar tájak néprajzi felfedezői*. Bp., 1985. 398–428.

Az 1987-es évben témánk szempontjából fontos esemény történt: az Állami Könyvtarjesztő Vállalat reprint sorozatában megjelent Gegő 1838-ban írt fő műve, *A' moldvai magyar telepekről*, Zsoldos Attila utószavával (167–177). A könyv megjelenése egyrészt a moldvai kérdés és a csángókutatás iránti érdeklődés megnövekedését jelzi, ugyanakkor lehetővé teszi, hogy szélesebb olvasóközönség is megismerkedhessen ezzel az úttörő jelentőségű művel.

A különféle publikációk első sorban moldvai útjával foglalkoznak, a Moldva-kutatás úttörőjét

tisztelve benne, sokoldalú életmű-
vének egyéb vonatkozásaira azon-
ban nem nagyon fordítanak figye-
lmet. — A legnagyobb munkát
írásainak felkutatása jelentette. Az
átnézett budapesti és vidéki állami
és egyházi könyvtárak, levéltárak
viszonylag kevés írását őrzik. A
Pozsonyban és Nagyszombatban
végzett kutatás is, sajnos, csekély
eredményű volt. (Ezúttal köszö-
nöm meg Domokos Pál Péter,
Jakab István és Németh Antal szí-
ves, értékes segítségét.)

Így, mivel viszonylag kevés
adatra, forrásra támaszkodhatunk,
minden fennmaradt sornak jelen-
tősége van, minden mondatból ki
kell szűrni a gondolatot, a törek-

vést, az eszmét, a tanítást, csokorba
kell gyűjteni a szerzőnek az egyes
tudományok körébe tartozó meg-
állapításait, szembeesítve mindezt a
korabeli tudományossággal és a
korszellemmel. — Gegő tevékeny-
ségét az 1970-es évek elején — az
addig rendelkezésemre álló szak-
irodalom felhasználásával — fel-
dolgoztam. Ez az írás a Magyar
Nyelvtudományi Társaság Kiad-
ványaiban jelent meg (146. szám-
ként) 1976-ban. Szakmámból kö-
vetkezően ekkor elsősorban Gegő-
nek a nyelvvel, nyelvészettel kap-
csolatos munkásságát elemeztem,
értékeltem. Ebben a könyvecskében
— felújítás, átdolgozás után, új
szempontok figyelembevételével

— tevékenységének arányosabb,
kiegyensúlyozottabb bemutatását
igyekszem megvalósítani.

GEGŐ FŐ TÖREKVÉSEI,
BEKAPCSOLÓDÁSA A REFORMKORI
HALADÓ MOZGALOMBA

1. A reformkor, melyben Gegő
élt és alkotott, a magyar történe-
lem egyik legmozgalmasabb, leg-
pezsgőbb, felfelé ívelő szakasza,
mely a 48-as szabadságharcba tor-
kollt. Ezt a győzelmet azonban
Gegő már nem érte meg. Nem
volt még 40 éves, amikor 1844-
ben, tele tettvággal, alkotókedv-
vel, konkrét tervekkel, torokgyík-
ban meghalt.

Egy — Jankovich Miklósnak
1835. január 16-án írt — levelében
(OSzK) annak hatására, hogy a
cenzúra megint nem engedélyezte

egy beszédének kiadását, így vall: „Magamnak látom bátran készíthetem ama sir-fölrást: Az itt porló többre igyekezett, mintsem mehetett.”

Ki is volt ő tulajdonképpen? Csíktaplocán született földműves családból. (A csíksomlyói „Kereszteltek Anyakönyve” III. kötetének 103. lapja szerint: „1804. márc. 25-én Taplocán született *Gegő* József és Balázs Susanna *Elek* nevű fia, kit P. Adalbertus keresztelt és kinek keresztszülei Getső Antal és Kováts Mária.”) A Csíksomlyón töltött iskolaévek után a Pozsony megyei Malackán lépett a Ferenc-rendiek közé, Székesfehérvárott, Nagyszombatban és Po-

zsonyban végezte a bölcseletet és a teológiát, 1829-ben szentelték pappá, aztán 1831-ben Pozsonyban kezdte meg szónoki működését. Itt „a korszellemnek haladást igénylő szózatit értve” (önéletrajza; 1841. május 22-én Szombathelyről küldte az Akadémiának) prédikált lelkesen, őszintén, székelyes temperamentummal, sok hívet szerezve magának és tanításainak.

De mire akarta tanítani, nevelni népét? Nemcsak istenhitre. Prédikációi középpontjában az Ember áll, a hazáját (nyelvét, történelmét, tájait stb.) szerető, ismerő, azért élő és dolgozó szabad ember ideálja.

Az általa is emlegetett „korszellem” őt is magával ragadja. És nem csak az érzelmek szintjén. Czuczor barátjaként és Széchenyi híveként (vö. levele Schedelnek 1841. május 22. és Széchenyi *Naplója* 828., 1050–1051.) figyelemmel kíséri és megérti az országban zajló változásokat: „Ha honunkban a’ míveltség’ haladását, az ipar’ kifejlését, ’s a’ közérdek előmozdítását fokonként figyelemmel kísérjük, örömmel, hazafiúi édes örömmel kell megvallanunk, hogy . . . nemzeti életünk’ pályáján néhány évtized óta tovább haladánk, mint hova ezelőtt századok alatt jutottunk” (*Gazdasági intézet Rohonczon*. Társalkodó 1839. 293.).

De azt is tudja, hogy ebben a haladásban nincs megállás, mert „a megállapodás: hátrálás” (Társalkodó 1840. 155.), „A’ küzdés: élet, a’ tespedés: halál” (Társalkodó 1840. 85.).

Az 1832/36-os országgyűlés idején már Pesten mondja haladó prédikációit, a szószerűről támogatva a parlamenti liberális törekvéseket. Pulszky Ferenc *Életem és korom* (I–IV., Bp., 1880–1882.) című memoárjában így emlékezik: „Az országban nagy változások zajlanak. Metternich és Lajos főherczeg . . . aggodalommal látták a magyar országgyűlés élénk vitáit, melyekben az új kor eszméi kifejezéseket találták, a nemzetiség

ébredését, az országgyűlési ifjak liberális szellemét, a nemzetnek régi tespedéséből való kibontakozását" (1958-as kiadás 133.). „... a közvélemény mindig hangosabban szólt a gyűléseken, sőt a bőjti prédikációkban is Albach a barátok templomában németül, Gegő pedig Budán magyarul szónoki melegséggel emlegették az ország szomorú politikai helyzetét; mind a kettőt megintették felülről s a szószéken többé nem jelenhettek meg.” (Uo. 136. P. Albach József Szaniszló [1795–1853] Ferenc-rendi szerzetes, haladó szellemű, népszerű, nagyhatású szónok, természettudományi, földrajzi és egyházi író. „Szép ember volt, mély

tudományú, született szónok, aki oly ügyesen meg tudta találni a hangot s az eszmét, mely minden kebelben visszhangra talált, mint akár Kossuth maga.” [Pulszky: *Életem és korom* I. 140; vö. még: P. Huszár Jeromos: *P. Albach J. Szaniszló*. Szeged, 1944; Takács Ince: *A szombathelyi ferencesek története*. Szombathely, 1965. kézirat MTAK 648–649; *Életrajzi Lexikon* I. 18; Jelenkor 1838. 349.] Gegő barátja, akinek „a magyar Albach” két német nyelvű földrajzi művét is lefordította.)

Milyen területeken, milyen szinteken kapcsolódott be Gegő a reformkori haladó mozgalomba? A Berzsenyi-féle „tisztá erkölcs”-ért

való szakadatlan küzdelem (amit prédikációinak sora bizonyít) elsősorban papi mivoltából fakad. De ő messze túllép ezen a feladatköron: „teljes szándékom ezután is lelkes iparral haladni azon pályán, melly nem a' kitűzött anyagi haszon, hanem a' nemzeti dücs és közjó felé vezérlend” (levele Schedelnek, Pest, 1836. június 15. OSzK.).

Teljes odaadással és szakértelemmel kapcsolódik be a nyelvi mozgalomba. A nyelvújítás nagy periódusa ekkorra már befejeződött, de a gazdasági és politikai küzdelmek fölerősödésével a magyar államnyelvért folyó harc is újra megélénkül (vö. *Nyelvünk a reformkor-*

ban. Bp., 1955. 20.). Gegő is magának vallja Kazinczy fő törekvését, mely a haladás gondolatát, a közműveltséget hordozó és terjesztő nemzeti irodalmi nyelv kikristályosítására, megszilárdítására, tekintélyre emelésére irányul.

Mindez Gegőben is a németesítési törekvésekkel szemben megnyilvánuló nemzeti érzéssel kapcsolódik egybe. A magyar nyelv gondozása, fejlesztése és terjesztése mellett gondot fordított a magyar történelem és földrajz, a Magyarország határain kívül élő magyarok életének megismerésére és megismertetésére, a nép nemzeti nevelésére és műveltségének emelésére is.

2. Még csak két éve pap, amikor 1831-ben értekezést ír a moldvai magyarokról (Pozsony), akikről (nála) 1824-ben (másutt 1825-ben), Kolozsvárott jártában hall az éppen ott tartózkodó Pap Sándor tatrosi plébánostól, akivel még lesz találkozás (Domokos Pál Péter: „... édes Hazámnak akartam szolgálni...”. Bp., 1979. 1298—1299). Sajnos ez a munkája nem maradt fenn. Megvan viszont az 1834-ben Pesten megjelent *Magyar ország' rövid földleírása gyermekek oktatására (egy a' vármegyék nagyságát, népességét, iskolaintézetit, az ország' városait, legjelesebb mezővárosait, klastromok számát tárgyzó, idősebbeket illető négyszeres függelékkel)*

című munkája (OSzK), mely a már fentebb említett Albach „Sz. Ferencz szerzetbeli áldozó pap” német nyelvű könyvének magyar fordítása. Albachtól még egy munkát fordított: *Rövid matematikai, physikai és politikai földleírás*, ami 1837-ben jelent meg Pesten (nincs meg). 1834-ben Magyarország történetét is megírta „A pesti angol szüzek intézete számára” (a bibliográfiák szerint ez meg is jelent Pesten 1834-ben, de el nem értem). Viszont olvashattam Gegő Magyarország-történelmének egy másik változatát, melyet az 1839-ben írt, kéziratban maradt *Népoktató* tartalmaz (erről később még lesz szó).

3. 1834-ben még egy könyve jelent meg Pesten, az *Egyházi beszédek*. Ebből — egy levél kíséretében — nyolc példányt küld Horvát Istvánnak, „a' Széchenyi Országos Könyvtár Őrőjének”: „Kisded az egész, mert a cenzura ... a legszentebb igazságokat is megkereszteté. Nehéz és gyászos kereszt! melly alatt ... némán nyög az igazság.” Sokat emlegett — szeretett és bíralt — prédikációiból nyomtatott formában csak ez a csokor maradt fenn, mely — nyilván a cenzori beavatkozás következményeként — viszonylag politikamentes; az erkölcsös, józan, okos, dolgos életre, a közjó érdekében való munkálkodásra, a

magyar nyelv ápolására nevel, a nemzet műveltségének emelésére buzdít (pl. i. m. 75.).

Hagyatékában jó néhány kiadatlan kézíratos prédikáció maradt. Erről az a lista tudósít, melyet halála után készítettek: „Is-tenbe boldogúlt, Tisztelendő Gegő Elek Úr után talált javaknak lelki esméretes össze írása rend szerint”. Ez a hagyatéki jegyzék az Országos Levéltárban van, a Zichy Ferraris család anyagában. (Zichy Bódog gróf udvari káplánjaként halt meg a gróf pozsonyi rezidenciáján. Élete utolsó éveiről külön fejezet szól.) „Kéz iratok” cím alatt négy tétel szerepel, közülük három vonatkozik prédikációkra:

„1^{ben} Találtattak 3^{om} darab be kötött frott Predikációk, 2^{or} Találtattak sok írott de jobbára tökéletlen Predikációk, 3^{or} Találtattak sok jegyzíkek Predikációkhoz.” Hogy hova került maga a hagyaték, arról nincs tudomásom, de ez a jegyzék is fontos dokumentum.

Ugyancsak a Zichy-anyagban, a fenti jegyzéken (és leveleken) kívül van Gegőnek egy kéziratos prédikációkötete is, mely öt prédikációt tartalmaz 1838-as és hármat 1840-es dátummal (ezeket már Szombathelyen írta). A 240 lapnyi kézirat — befejezetlen (mondat közepén ér véget) — nem Gegő írása, hanem idegen

kézé, tele másolási és helyesírási hibával, de jól olvasható. — Prédikációfogalmazványnak tűnik, nem nyomtatásra szánt végleges szövegnek. Több helyen a fő gondolatok meg vannak számozva, alcímek vezetik be az egyes témákat (pl. „Természetünk” 36., „Szokás” 41., „Szenvedély” 98., „Világosság” 105., „Kevélység” 152. stb.), sok a rövidítés, több mondat nincs megszerkesztve, csak vázaltszerűen van megfogalmazva.

E prédikációk is elsősorban nevelő célzatúak. Kipellengérezik a rossz emberi tulajdonságokat — amilyen például a megvesztegethetőség, a kevélység, a képmuta-

tás (53.) —, szembeállítva velük a jókat, mint a hűség, az embertársak és a szorgos, munkás élet szeretete, no meg az alázatosság. — Prédikációiban sok a példabeszéd, többször idéz fel bibliai történeteket. Sokszor ő maga fogalmazza meg ezek aktuális jelentését, máskor az áttételes fogalmazás megfejtését a hallgatóra — olvasóra bízta. Ezek egyike-másika mögül is a „haza és haladás” hívét, harcosát véljük előtűnni. Az 1837—1838. évi letartóztatások idejéből valók ezek a sorok: „Olly időt élünk, mellyben a meztelen igazság a’ hizelgéshez szokott füleknek nem szokott tetszeni... (93.) Nem de szomorú látmány,

midőn embertárs szabadságától megfosztva, falak közé zárva sa-nyarva — ’s ha látjuk felleges homlokát, halavány arczát, fénytelen szemeit ... eme résztvevő sohaj röppen el ajkunkról: szegény ember! Nem de még óriásibb kín ássa marczangoló körmeit a’ szívbe, midőn kedveseinket hallánk a’ békóban sorvadni — ’s kétségbeesés rekedt hangjai közt sietnénk lánczait leoldani (94.) ... Mennyivel keservesebb ... midőn mi ássuk meg a’ börtönt, mi simulunk egy hitvány Herodeshez, mely azonban vas vesszőkkel sujtott, hol soha többé nem hajnallik fel menyje elhunyt boldog ’s nyugalmas napjainknak” (95.).

A letartóztatások — konkrétan éppen Kossuth Lajos letartóztatása elleni fellépéséről tanúskodik Bónis Györgynek *Útmutató az esztergomi prímási levéltárhoz*. I—II. Bp., 1964. című munkája. Eszerint van egy 1837-ből származó írás Esztergomban, amely témánk szempontjából fontos lenne: *Gegő Elek Nicephor marianus ferences megintése Kossuth fogságára utaló prédikációja miatt* (i. m. 393.). Sajnos azonban a prímási levéltárban — tudtommal — már nincs meg ez a dokumentum. Széchenyi *Naplójában* is találunk utalást Gegő ilyen jellegű megnyilatkozására. 1837. február 27-én azt írja Széchenyi Lovassy Lászlóék perével

kapcsolatban: „... Gegő, a ferences filippikát tartott a királyi tábla ellen” (*Napló*. Bp., 1978. 828.).

De térjünk vissza az 1834-es évhez, mely több szempontból is jelentős Gegő életében.

4. Az 1834-es esztendő egy örömtelinek induló, de sikertelenül végződő, és csak 1835-ben bekövetkező eseményt is hoz számára. Levelező tagnak ajánlja ugyanis Perger János rendes tag az Akadémia 1834. november 3—12. V. nagygyűlésén, „... mint [aki] a’ nemzeti lélekkel telyes egyházi beszédei ’s magyarra fordított geográfiai munkája által magának a’ tudós világ előtt elég érdemet szerzett” (AkÉrt. 1906. 508—

12. Tagajánlások az Akadémián. VIII. tagajánlási lajstrom). Azon a nagygyűlésen azonban — előzetes elhatározás szerint — csak 8 levelező tagot választottak (a 22 ajánlottból), és Gegőnek egy szavazat hiányzott a 8 közé kerüléshez. Ebben sorstársa volt például Eötvös József is, akit szintén (elsőként) Perger János ajánlott. A következő nagygyűlés azonban (1835. szeptember 7—14. VI. nagygyűlés) mindkettőjüket levelező tagnak választotta (26 ajánlott közül 9-et). Ajánlását Perger ekkor ki is egészítette: „Gegő Elek . . . magát azzal is érdemesítette, hogy a' Pesti Angol Kisasszonyok nevelő intézetében a' Magyar Nyelvet di-

vatba hozta” (AkÉrt. 1906. 512—15. IX. tagajánlási lajstrom). Gegőt — „ki már a mult évben egy szó hijával szinte levelező tagnak választaték” hozzászólással — ajánlja Bugát Pál, valamint (a 7. tagajánlási lajstrom szerint) Czech János is, a róla elnevezett Czech- és az ún. Érsekújvári-kódex felfedezője. — Érdekes, hogy Gegőnek a választáskor felsorolt érdemei közül hiányzik az, hogy „csíkszéki székely szavakat . . . önkényt adabé a' társaságnak” (*Tájszótár*. Előbeszéd, VII.), mégpedig 96-ot, 1834-ben, ami tiszteletre méltó teljesítménynek számít különösen abban az időben, amikor az Akadémia még nem adott ki tájszógyűj-

tési utasítást, amikor az önkéntes gyűjtők csak saját szakértelmükre, lelkesedésükre, nyelvérzékükre támaszkodhattak.

„A' PESTI ANGOL KISASSZONYOK
NEVELŐ INTÉZETÉBEN
A' MAGYAR NYELVET DIVATBA
HOZTA”

I. Gegő érdemei közül, melyeket Perger János felhoz, egyet feltétlenül ki kell emelnünk, mert korábban úttörő jelentőségűnek számít: az Angolkisasszonyok intézetében kifejtett tevékenységét. Perger elismerő mondata mögött öt — kemény munkával, hittel, kitartással és meggyőződéssel teli — esztendő áll. Gegő maga így nyilatkozik erről a tevékenységéről: „... a pesti Angol Kisasszonyoknál három év óta a' magyar nyelven előadatni szokott minden tárgyakat le egészen a' köszöntő beszédekig én dol-

gozom ki. Miből azonban, ha Hírlapjainkat olvasom, reám csak »Sic vos non vobis . . .« háramlik» (levele Jankovich Miklóshoz, 1835. augusztus 17. OSzK).

Eszerint 1833-ban kerül az intézethez. Van viszont a Szinnyei-féle biográfia szerint egy kiadványa: *Próbatételekre alkalmazott köszöntő és köszönő beszédek. Az angol szüzek számára*, ami Pesten jelent meg 1832-ben. Így már abban az évben ott kellett lennie. Búcsút 1836. augusztus 3-án, Moldvába indulása előtt vesznek tőle a szerető, hálás növendékek (vö. Jelenkor 1836. 253.). Emellett, illetőleg ezzel egy időben vasárnapi pesti egyházi szónokként dolgozik.

Az angolkisasszonyok budapesti Sancta Maria intézetének története 1770–1937. M. Richter M. Sarolta összeállításában jelent meg Budapesten 1937-ben. Átnéztem ennek egy bővebb, kéziratos változatát is (köszönöm dr. Király Ilona volt angolkisasszony segítőkészségét). Ezekből megismerhető az intézet külső története, az oktatásról, annak rendjéről, tartalmáról viszont csak az intézet különböző iskolatípusainak értesítőiből, évkönyveiből szerezhethünk tudomást.

Az oktatási intézmények között több szempontból is úttörő szerepű és jelentőségű az Angolkisasszonyok intézete. Először is azért, mert a magyar nőnevelésnek egyik

legerősebb, legkorábbi bázisa volt. A nemzeti szellemű felső nőnevelés fontosságát, a rendszeres tanítónőképzés szükségességét a kor legjobbjai (az 1790–1791-es országgyűlés óta) hangsúlyozzák, ebben az intézetben pedig — elsőként (1855-ben) — meg is valósítják. Országosan, nagyobb számban tanítónő- és nevelőnőképzők csak 1868 után jöttek létre, amikor is Eötvös József a népoktatási törvénnyel megvetette az egységes magyar nőnevelés alapját (vö. Sáfárány Györgyi: *Zirzen Janka és az egységes magyar nőnevelés kezdete*. Szeged, 1942. 36., Kornis Gyula: *A magyar művelődés előzményei 1777–1848*. Bp., 1927.).

A nép nevelése, oktatása, felvilágosítása Gegő életének is fontosabb programja volt. A népnevelésen belül is a nőnevelés fontosságának egyik korai felismerője. Ez a meggyőződés és tettvágy közelíthette őt az Angolkisasszonyok intézetéhez. Odakerülésének körülményeiről adataink nincsenek. Talán Döbrentei Gábor ajánlására (aki részt is vett az intézet 1832. augusztusi próbatételén), vagy anélkül meghívták magyar nyelvet tanítani a nemrégén pályára lépett, de gyorsan ismertté vált szónokot.

Az intézetet azokban az években (1816-tól 1850-ig) Subics Anna főnöknő vezette. Az ő idejében „az iskola szervezete ilyen volt: a be-

járó (külső) tanulók számára egy előkészítő osztály, továbbá I. II. III. osztály és kézimunka-tanfolyam. E mellett a szegények számára vasárnapi iskolát is tartottak. Az internátus ugyanilyen beosztású volt, de bővebben tanulták az egyes tárgyakat, különösen a francia, angol, olasz nyelvet. Mindenütt a hittan után első helyen állott a magyar nyelv, a tanításnál ép úgy, mint a vizsgálatokon” (*Az angolkisasszonyok budapesti Sancta Maria intézete értesítője elemi, előkészítő és felsőbb leányiskolájának, továbbá elemi és polgári iskolai tanítónőképzőjének működéséről.* 1900. 10.).

2. A nőnevelés ügyének szolgálata mellett az Angolkisasszo-

nyok intézetének másik figyelemre méltó érdeme éppen a magyar nyelv tanításának (és a magyar nyelven való oktatásnak) viszonylag korai bevezetése. Az intézet *Értesítője* szerint 1820-ig a tanítás nyelve kizárólag német volt. Ezután vezették be bizonyos tárgyaknál (majd általánosan) a magyar nyelven való oktatást. Ez országosan csak 1868-ban vált kötelezővé (vö. *Az Angolkisasszonyok Bp-i kat. Sancta Maria polgári leányiskolájának Értesítője* 1927–1928. 5.).

A Jelenkor, mely megindulásától (1832) kezdve elég rendszeresen tudósít az intézet félévi nyilvános próbatételeiről, 1832. már-

cius 28-án (25. szám 193.) így dic-
séri az ott folyó munkát és szel-
lemet: „Dicséretes előmenetelök
szembetűnő jeleit valósítá mind a’
két rendű nevelétség [a városból
bejárók és a bentlakók]. A’ nevelő
intézetnek hazánkra háramló ér-
demeit nem csak azon tekintetből
említjük: hogy tanítványai min-
denféle asszonyi munkabeli remek-
letiket mutogaták, és szép nembeli
mívelődésőknek sok ágazatu ki-
tetsző tanupéldáit tüntették elő, ha-
nem különösen a’ magyar nyelv-
ben tett jeles haladásokért is. Ezek-
előtt is ugyan, de főkép 1828 óta
megkülönböztetőleg ügyekszik ez
intézet a’ magyar nyelv-tanítás-
ban a’ közfigyelmet magára vonni,

mert minden szempontból ma-
gasztalást érdemlő jelenet az, hogy
e’ szép ügyben fáradozó szerzeti
egyesület szorgos előljárója T. Su-
bics Anna egész gondját arra tö-
rekedvén fordítani, hogy szeretett
hazájának, mellynek hív lyánya,
magyarországi születésű nevelé-
keiben magyarul tudó, ’s valódi jó
anyákat nevelhessen, e’ végett egy
kimerítő ’s velős rövidségű magyar
nyelvtudományi oktató, ’s már
több ízben az intézet költségén ki-
nyomtatott, kézi könyvet hoza
divatba nevelékeinél, kiknek ma-
gyarosítása által a’ nemzetisítés
szent ügyében ’s országunkban
még csak itt létező egyesületét min-
den jó érzésű előtt nemcsak érdem-

figyelemre, hanem terjedőbb partfogású részvételre is méltatja.” — Ez a „kimerítő ’s velős rövidségű magyar nyelvtudományi oktató” feltehetőleg már Gegő Elek.

A nőnevelés ügyének előmozdítása és a nemzeti nyelv tanítása, terjesztése — ez lehetett az a két eszme, amelynek szellemében egymásra talált az Angolkisasszonyok intézete és Gegő Elek hitszónok.

Gegő odakerülésével még jobban fellendült a magyar nyelv oktatása: „előrehaladást . . . különösen a’ magyar nyelv tanulása ’s divatoztatásában ’s általánosan a’ nemzetiségben . . . tapasztalunk, melyre [ti. az e félévi próbatételre] legelőször az idén c s u p á n

magyar nyelven történt a’ meghívás. Ez által, t. i. hogy nyilvános jelentésit ’s meghívásit c s u p á n magyar nyelven teszi, belép az intézet, ’s mint hisszük örökre, a’ honi, a’ nemzeti intézetek sorába, millyennek magát a’ berekesztő gyönyörű beszédben vallá, ’s millyennek igazán mi olly intézetet ismérhetünk, melly hivatalos nyelvvül a’ magyar r a l él” (Jelenkor 1833. március 16. 22. sz. 170—171.).

Gegő előtt és még vele egy időben is („Szalai Imre kir. professor és akadémiai r. tag kedvelt kised grammatikája után”) Bócz Anna angolkisasszony tanította a magyar nyelvtant, akinek munkáját,

eredményeit szintén csak dicsérni tudja a próbatételekről tudósító (vö. Jelenkor 1832. augusztus 18. 66. sz. 522—523; 1834. március 8. 20. sz. 153—154). Az 1832. augusztusi próbatételen jelen van „tek. tud. Döbrentei Gábor mint a nemzeti nyelv ügye előmozdításában buzgódnók” egyike — talán Gegő miatt, talán régebbi kapcsolatai révén.

Kezdetben Gegő is ezt a Szalai-féle nyelvtankönyvet használhatta. Később azonban saját maga is készített egyet. Valószínűleg a *Nyelvtudomány (magyar)* Pest, 1834. című munka volt ez, amelynek sajnos csak elkészültéről, valamikori meglétéről tudunk. Hogy mi-

lyen munkákat használhatott fel, milyen nyelvtanok álltak példaként előtte, nem tudjuk, csak a már idézett hagyatéki jegyzék említ meg néhány ilyen jellegű munkát. (106 tételből áll az utána maradt könyvek listája, de sajnos ez elég elnagyolt felsorolás; a 93. tétel például ilyen: „Könyvecskék 54 darab”). Ezek: „Grammatica Gallica” (a 25., 35., 55. sorszámmon), „Gyors Franczia nyelv mester” (54. és 89.), „Grammatica Germanica” (62. és 83.), „Ungarische Grammatik” (92.), „A’ magyar szókötés főbb szabályai” (69.).

Talán Gegő nyelvtanára vonatkoznak a Hazai és Külföldi Tudósítások alábbi sorai: „E’ szerzet

[ti. az Angolkisasszonyok intézete] fáradozása a' gyöngéd nőnem nevelése körül annál dicséretesebb mivel különös gondot fordít nemzetinyelvünk tanítására, melly czélból saját költségén nyelvtant is nyomtattatott" (1839. augusztus 10. 89.).

3. Az 1833. márciusi próbatétel után újabb úttörő vállalkozásba kezd az intézet: bevezetik a magyar történelem magyar nyelven való tanítását. Ez kétséggkívül Gegő nevéhez fűződik. Kár, hogy a Jelenkor cikkei csak a próbatételek előkelő külső látogatóit említik név szerint, azokat viszont, akik tanítanak a tudományokra, akik a tankönyveket írják, csak nagy-

ritkán. Az 1833. augusztusi próbatételről így tudósít a lap: „a' szinte 400 főnyi városi lánykák magyar olvasáson kívül a' nyelv és írás szabályait adák elő, azután hallaták az intézet nemes-leánynevendékei a' magyar orthographián kívül a' magyar történeteket is magyarul, nyilvános, meglepő sikerrel... Méltó köszönetet érdemel ezért a' nagy tiszteletű előljárónékon kívül e' városnak azon két érdemes, cath. concionatora [hitzónoka] (sz. Ferencz szerzetéből mind a' kettő), kik, mint meglepetéssel hallottuk, a' vezérül szolgált magyar kézikönyvet készítettek. — Reményleni lehet, hogy e' czélirányos kézi-

könyv nyomtatva is meg fog jelenlenni" (Jelenkor 1833. augusztus 10. 64. sz. 505—506.).

A remélt magyar történelmi tankönyv 1834-ben Gegő tollából meg is jelent: *Magyarország története. A pesti angol szüzek intézete számára.* Nagy kár, hogy nincs meg, illetőleg nem találtam meg. A Jelenkor így értékeli: „Az intézet örömére, 's a szerző [egyreszám!] dicséretére legyen mondva, a' munka tökéletesen megfelel céljának, 's ez ítéletet közönségesnek hallottuk a' hallgatók között is. Kielegítő volt, mit a' növendékségek abból akár a' tárgyra, akár a' nyelvre nézve előadott" (1834. március 8. 153—154.). Az augusz-

tusi próbatételről szóló tudósítás is említi Gegőt (sajnos megint név nélkül), dicsérve benne mind a magyar nyelvnek, mind a magyar történelemnek a tanítóját: „... Ezután a magyar nyelvtudomány [következett] mint már huzamosb idő óta, egyedül magyarul előadva. Ugyanazon tanító előadása után Magyarország történetei is magyarul zengének, 's közös volt a sajnálat, hogy az időrovidség félben szakasztá..." (Jelenkor 1834. augusztus 9. 64. sz. 505—506.).

4. Mint önéletrajzából megtudjuk (amit *Köszöntő és köszönő beszédek. Az angol szüzek számára.* Pest, 1832. című műve is igazol), az Angolkisasszonyok intézetében

a fentiekén kívül a köszöntő és köszönő beszédek megírása is az ő nevéhez fűződik. Ezeket általában az intézettől búcsúzó növényedékek „szavazták el”. A Jelenkorban megjelent tudósításoknak köszönhetjük, hogy ezeknek néhány részletében — amiket a reformkor nemzeti szelleme és pártosa hat át — ma is gyönyörködhetünk: „A’ jó igyekezetnek legnemesebb jutalma az önérzés, de ha a’ buzgó törekvést vigasztaló helybenhagyás koszoruzza, akkor ez vezérangyal a’ tövises pályán . . . — Az idő mohával vjjon meg ezen nemes intézet, — ’s szüljön a’ hazának sok dicső magyar leányt! . . . — Édes Hazánknak, a’ fölséges királynak,

’s a’ nagylelkű hazafiaknak boldogsága mellett, virágzásban lássa meg a’ legkésőbb századokat dicső nemzeti nyelvünk is, mellyen fejenkint kegyességtökbe ajánlottak, tartozó hálánkkal alázatosan hódoltunk” (Jelenkor 1834. március 8. 20. sz. 153—154.). 1835 augusztusában pedig így búcsúzik egy kilépő kissasszony: „Hazaleányok emlékeztetek meg rólunk, ’s hálával viseltessetek e’ nemes intézet iránt, mellynek hazai lélekben hazánk minden nagyobb városira terjedést ’s hosszú időkre virágzást kívánunk” (63. sz. 498.). Az ilyen és ehhez hasonló beszédek a Jelenkor tanúsága szerint mindig „igen megindíták a hallgatóságot”.

„E nemes intézet” a haladó körökben nagy elismerést vívott ki törekvéseivel, tetteivel. „... mi mindeddig a' hazában leánynevelő jobb nyilvános intézetet a' pesti Angolkisasszonyokénál nem ismerünk” — foglal állást a Jelenkor 1833. március 16-án (22. sz. 170—171.). A jozefinista egyházpolitika ellensúlyozására 1822-ben nemzeti zsinatot összehívó Rudnay Sándor esztergomi érsek (vö. Életrajzi Lexikon II. 552.) is elismerését fejezte ki már 1820-ban: „Örömmel tapasztalom, hogy intézetükben is visszhangra lelt a' — Nyelvében él a nemzet — szálói és minden magyar nemzeti reform otthonra talál a zárdafalak

között” (Az Angolkisasszonyok bp.-i Sancta Maria intézete értesítője elemi, polgári és felsőbb leányiskolájának továbbá elemi és polgári iskolai tanítónőképzőjének működéséről 1942/43. 6. — Írta M. Marsovszky M. Júlia).

Pedig 1820 még csak a kezdet volt. Az ügy továbbvitelében, a nemzeti nyelv és nemzeti gondolat erősítésében, terjesztésében kimagasló szerepe van Gegő Eleknek is. — Ez tehát a tartalma annak a rövid kitételnek, ami Gegő levelező taggá választásakor elhangzott: „az Angol Kisasszonyok nevelő intézetében a' Magyar Nyelvet divatba hozta”.

Gegő, szerény ember lévén, barátaihoz ritkán fordult kéréssel, a levelező taggá választás, azaz az 1835-i akadémiai nagygyűlés előtt azonban — levélben — Jankovich Miklós támogatását kéri megválasztásához: „A levelező tagi czim nekem igen sokat használna a’ helyzetembeni gátok összetépésére” (1835. augusztus 17. OSzK).

Mert gáttal, akadállyal nem kevéssel találkozott. A cenzorok akadékoskodása, reakciós beállítottsága áttörhetetlen volt. Már említett levelében (Jankovich Miklós-

hoz, 1835. január 16. OSzK) arról panaszkodik, hogy a cenzor „a nyelvet nem is érti, és nem is azt vizsgálá mit, hanem ki mondotta”. Ilyen híre volt már akkor a cenzorok között, hogy tartani kell eszméitől. A székesfehérvári királyi cenzor, aki 1835. január 14-én nem engedélyezte egy beszédének kiadását, véleményét így fogalmazta meg: „Sublimium nimis Idearum sensum assequi . . . valeo, ideo publico prelo subjicere non audeo.” („Az eszmék magasztos tartalmát meg tudom érteni, ezért nem merem nyilvános sajtón ki nyomatni.”) Jankovichnak küldött leveléből tudjuk meg ezt is. Jó lenne ezt a prédikációját ismer-

nünk, de mint sok más, ez sincs meg.

Támadás éri a Tudományos Gyűjtemény hasábjain is, Podhraczký József tollából (Tudományos Gyűjtemény 1835. VI. 100—109.). Gegőnek a *Husvéti Piros tojás helyett a' Pesti Kisded Magyar Leánykák számára 1835. Pest* című művét bírálta. (Ez a bíráló már csak arra is jó, hogy belőle megtudjuk, mit tartalmaz szerzőnknek ez a munkája, ugyanis ezt sem őrzik könyvtáraink.) Gegő ebben az írásában „az egyházi szertartásban mutatkozó némelly idegen szovakot szándékozott [megmagyarítani], vagy legalább megmagyarázni” (Tudományos Gyűjte-

mény 1835. VII. 80.). Podhraczký szerint sok idegen szót rosszul értelmez és magyaráz, sokszor fölösleges és rossz magyar megfelelőket ajánl. Például a *ceremóniát* „szertartás”-nak nevezi, pedig az csak „egyházi szertartás” stb. Podhraczký a „magyarosítás dühét” veti szemére Gegőnek: „Mi végre említették a kisdedeknek a magyarosítás dühe?” (Uo. 1835. VI. 101.). A folyóirat következő számában (1835. VII. 79—84.) Gegő válaszol a bírálatra. Rendkívül logikus, szellemes, szúró, gunyoros, okos ez a válasz. Kitűnő vitázó Gegő. Bizonyítja (hogy milyen sikerrel, azt én nem tudom megítélni), hogy alaposan ismeri az egyházi szer-

tartás minden mozzanatát, kifejezését, történetileg is, Podhraczký olvasottsága viszont hiányos. „... tanulja meg Podhraczký... olvassa el...” ezt meg ezt. „Kinevet Podhraczký [egyres magyar kifejezéseket], mert azt gondolta, hogy én faragtam, pedig már a' 15dik században Apáink éltek vele” (uo. 83.). Azt is felhossa Gegő, hogy Podhraczký „sem egy régi szót a' feledékenységűtől meg nem mente, sem egy szükséges újat nem teremte” (uo. 82.). (Viszont írt a kérdésről Podhraczký; vö. Szalontay Gabriella, A Tudományos Gyűjtemény nyelvtudományi jelentősége. Nyelvtudományi Dolgozatok 13. szám, Bp., 1973.

108—109.). — Számunkra ebből a fontos az, hogy Gegő sokoldalú tevékenységében még az egyház nyelvének magyarosítása, illetőleg az erre való törekvés is helyet kap. (Az a rendelet, mely szerint a misét anyanyelven kell mondani, csak több mint száz évvel később jelent meg!)

A magyar nyelvű prédikáció szükségességét meggyőző erővel magyarázza: „Bár milly ékesen beszéljek valamelly tárgyról tanítványomnak, ha értetlen szovakkal (p. o. magyarnak görögül) adandom elő, felbuzduland-e annak, légyen akár milly szép, jó, hasznos, kedvellésre? Soha sem” (uo. 81.).

A legerősebb támadás azonban a reakciós, Habsburg-barát egyházi vezetés részéről éri, mely annyira veszélyesnek tartja őt a fővárosban, hogy Albachhal és másokkal együtt őt is elmozdítja hivatalából, és Szombathelyre helyezi.

A pesti rendházból való kitételének körülményeiről P. Huszár I. Jeromosnak Albachról írt életrajzából tudunk meg egyet-mást: Albachhal egy időben lakott a pesti kolostorban „két másik kiváló szónok; a magyarságáról híres P. Gegő Nicefor, az úgynevezett »magyar Albach« ..., és a későbbi neves 48-as paphonvéd, P. Gasparich Kilit ... E kiváló szónokok nyíltan kimondták véleményé-

nyüket. Ez természetesen sokak nemtetszését eredményezte. Egymásután mentek a feljelentések a pesti rendház fegyelmének teljes leromlásáról a bécsi helytartótanácsához. Valójában azonban a nagy ügybuzgóságnak nem volt egyéb célja, mint ... a fent említett tüzes hazafiságukról híres magyar nyelvű hitszónokok ... elnémítása. Az első célpont P. Gegő Nicefor, a lobogó hazafisággal telített székely, aki Pulszky szerint egy Szent István napon »nyíltan papolt Budán arról, hogy a magyar többet szenvedett a némettől, mint a töröktől« (Pulszky Ferenc, *Aszsziszi Szt. Ferenc és a ferencesek, mint az újkor kezdeményezői*. Bu-

dapesti Szemle 1866. 116.). Mindjárt utána következett Gasparich Kilit, aki ellen vádként többek között éppen azt hozták fel, hogy Gegő követője és mindketten inkább hirdetik a nacionalizmust, mint a megfeszített Krisztust” (Prímási levéltár, Religiosi. Fasc. II. gr. Pálffy Fidel jelentése)”; (*P. Huszár J.: P. Albach J. Sz. Szeged, 1944. 19.*). — A pesti rendház elleni vádirat „Gegő és Gasparich ki-
szólásait [is] említi. Hogy ezek milyen természetűek voltak, arra szintén a prímási levéltárban őrzött korábbi iratok adnak felvilágosítást. Ezek értelmében már egy 1836. augusztus 13. keltezésű [tehát még moldvai útja előtti] feljelentésben

— mely már akkor Gegő elhelyezését követeli, — arról értesülünk, hogy P. Gegő Nicefor félreértésre alkalmat adó merész kifejezéseket használ. Pl. »Krisztus nem volt ám bigott ember.« — »Meghalt Mátyás, oda az igazság.« — »Nekem nincs selyem ruhám, gubát hordok, de ebben a gubában megmondhatom az igazságot.« (Prímási levéltár. Religiosi. Fasc. II.). A másik vád ellene 1837. augusztus 11. keltezésű, . . . E szerint kevéssel Kossuth bebörtönzése után . . . P. Gegő a rend pesti templomában többek között azt a kijelentést tette, hogy: »a jó hazafi már az isteni Gondviselés szeme előtt sincs biztonságban« (uo.)”; (i. m. 20.).

Ezt a vádat követhette a Bónis György által említett megintés „Kossuth fogságára utaló prédikációja miatt” (*Útmutató az esztergomi prímási levéltárhoz*. Bp., 1964. 393.), majd a gyors Szombathelyre helyezés, ugyanis 1837 szeptemberében már biztos, hogy ott van.

A MOLDAVI UTAZÁS

1. Mielőtt azonban még Szombathelyre kerülne, 1836-ban megvalósítja azt a moldvai utazását, amely hírnevét nagyra növelte, amellyel nevét mindenképp beírta a Moldva-kutatás, a néprajz-, a nyelvjárás-, a történelem-, a folklórkutatás történetébe. A mai tudományos közvélemény elsősorban ezt a tettet ismeri, értékeli, a csángó nép és nyelv első tudományos igényű bemutatójaként tiszteli.

Utazásának indítékairól így számol be az Akadémiának: „Még gyermek koromban sokat hallot-

tam — később olvastam is a' Havasalföldén létező magyarokról. De egyik valónak vélt — hozzáragadván a' másik kétséges hazugsághoz, kiteles és kimerítő adataink nem lévén, említettem feleink' bővebb ismeretéhez nem jutottam. A' szendergés állapotjában tompa érzések adák őket a' zsidbasztó feledékenységnek gondolám . . . Felmelegülve honom iránti legszen-
tebb érzéstől, eltökélém magam' a' Moldvába teendő utra, az érintetem szempontból világot gyujtandó." (*Gegő I. tag jelentése Moldvai útvjáról*, 1836. december 12. Pest, MTAK. 1835 augusztusában az Angolkisasszonyok próbatételén „reggel egy óhitű főpap is jelen

volt Moldvából" — Jelenkor 1835. 498. —, akitől megint hallhatott valamit az ott élő magyarokról. Ha kiderülne, ki volt ez a pap, talán újabb adathoz is jutnánk moldvai útjával kapcsolatban.)

Moldva iránti érdeklődése 1825-ben, Pap Sándorral való beszélgetése nyomán tovább erősödött: ő akkor Studer Rudolfnak, a magyar minoriták főnökének kíséreként, Pap pedig Paroni Fülöp János moldvai missziós főnök titkáraként került Kolozsvárra, illetve Désre, ahol a két főpap szerződést köt, miszerint — a moldvai magyar paphiány enyhítésére — Magyarországról a rend évenként hat magyar szerzetest küld mold-

vai szolgálatra (vö. Domokos Pál Péter: „... édes Hazámnak akartam szolgálni. Bp., 1979. 1298.; Gegő: *A' moldvai magyar telepekről*. Budán, 1838. 108., a továbbiakban: MoldvTel.) Domokos szerint 1825. július 6-án kötötték meg a szerződést, így Pap Sándorral is akkor találkozott Gegő, nem pedig 1824-ben, mint könyvében említi (MoldvTel. 17.). Arra, hogy mennyire megrendítették Pap akkori szavai, így emlékezik: „olly érzékenyen rajzoló le moldvai rokoninkat, hogy azóta szünetlen feljők doboga kebelem” (uo. 17.).

Lelkesítette, ösztönözhetette Kőrösi Csoma Sándor utazása is, aki keletre ment „fölkeresni a ma-

gyarok ázsiai rokonait”. Kőrösi Csoma ezekben az években (1832–1836) már Calcuttában van (vö. *Kőrösi Csoma Sándor levele Calcuttából*. Tudományos Gyűjtemény 1833. I. 95.; *Magyar utazók, földrajzi felfedezők*. Bp., 1973. 190–196.), tettei, eredményei itthon is közismertek, nyilván Gegő is tud róluk.

Gegő 1836. április 18-án a kisgyűlés elé terjeszti útitervét, hogy székely földre, szülőhelyére készül, és ezen útja alkalmából a moldvai magyarságot is meg akarja láto-
gatni, „hogy azokról mind nyelvbeli, mind statistikai, földleirási és történeti tekintetben adatokat gyűjtván, ezeket az academia elébe

terjeszthesse" (*A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. III. 1834–1836. 76.; Jelenkor 1836. július 27. 60. sz. 241.*).

Az Akadémia nagy terveibe, munkálataiba jól beleillik ez a vállalkozás, ezért Gegőt pénzzel és pontos „Utasítás”-sal látja el, így az Akadémia hivatalos küldöttéként utazhat „feleinkhez” Moldvába. Az Utasítást készítő bizottság tagjai: Kállay (aki korábban maga is járt Moldvában), Luczenbacher, Perger, Vörösmarty. Az 1836. július 4-én és 18-án tartott kisgyűlés hagyta jóvá, Schedel Ferenc titoknok aláírásával:

„Utasítás, Moldvába utazni szándékozó Gegő Elek lev. tagnak;

Moldvában vagy másutt azon környéken megtelepedett magyar feleink' bővebb ismeretéhez vezető hiteles és kimerítő adataink nem lévén: ohajtja a' magyar tudós társaság, hogy a' tiszelt tag teendő útjában minden e' célra szolgálókat feljegyezze. Név szerint pedig a következőkre fordítaná előkelőleg figyelmét:

Azon telepek' jelen statistikai állapotjára.

Erkölcsei tulajdonságaikra, szokásaikra.

A' nemzetiség' mibenlétére, 's a' netalántáni elnemzetlenedés' okaira.

Mindazokra, mik ezen telepek' oda költözését, s minden időkbeli viszontagságait felvilágosíthatják.

Az ott netalán található, nyelv' és história' tekintetében érdekes kéziratokra, oklevelekre: mellyek közt ha némelleyk lemasolandók lennének, ennek eszközlése is kéretik. Melly czélra a' tisztelt tag-nak elnöki megbízó, és ajánló levél fog adatni, költségül pedig 100 ft. conv. p. rendeltetik ki, teendő számadás mellett.

Figyelmezzzen a' tájszavakra, és szerkezetők által a' miénktől netalán különböző egész mondatokra.

A' szóejtésre: melly tekintetben leginkább a' ragok és szóképzőkben elő forduló különbözőzésekre; nem kevésbbé azonban az egyes betűk' kiejtésére, az igék' hajtására, a' szókötésre 's t. e' f.

A' példabeszédekre.

A' népmondákra és dalokra, mellyek között az érdekesbek' összeírása kívánatos.

Igyekezék megtudni, ha vajjon Tatros' városában, melly a milkovai püspökséghez tartozott, 's hol az ugy nevezett müncheni kézirat készült 1466-ban, találtatnak-e még némelley Magyarországot érdeklő kéziratok, vagy olly nyomok, mellyek az érdeklött codexre nézve felvilágosításul szolgálhatnak.

Milly összeköttetéseket szöhetne a' társaság, az ottani magyar telepek' viszonyainak további megismerhetése végett; és találtatik-e ott olly tudományos férfiu, kit a'

társaság e' célra használhatna, talán tagjai közé is felvehetne."

Érdemes teljességében ismerünk az Utasítás fenti szövegét; jól mutatja az Akadémia sokoldalú és mély érdeklődését a kérdés iránt, egyúttal Gegő könyvének vázlatát, tartalmát is megadja. Azért sem árt e mellett megfigyelnünk ezt a kérdéssorozatot, mert jellegénél, szerkezeténél fogva akár kérdőívnek, a kérdőívek őséne is tekinthető.

2. Gegő teljesítette tervét, megbízatását. Terjedelmes (124 lapnyi) jelentésben számol be eredményeiről: „*A' moldvai magyar telepekről.* A' Magyar Tud. Academia elébe terjesztve P. Gegő Elek, sz. Fe-

rencz' szerzetbeli magyar hitszónok, 's Magyar Tudós Társasági levelező tag által. Két toldalékkal 's Moldvaország' abroszával. Budán, 1838." — „Gegő Elek lt. 1837. június 26d. terjesztette elő Moldvába tett tudományos útjáról szóló jelentését, az academia által neki kiadott Utasítás' pontjaira való terjedelmes felvilágosításokkal. A kis gyűlés iránta Jankovich Miklós t. és Kállay Ferencz rt. tadósításait hallgatván ki, a' nagy gyűlésnek, mint hivatalos irományt, soron kívüli nyomattásra ajánlotta" (Akadémiai Évkönyv. IV. 1836—1838. 7.). — Az Utasítás pontjaira adott válaszokból álló főrész után egy később, de még 1837-ben írt feje-

zet következik: „Töredékek a' moldvai kat. anyaszentegyháznak két század előtti állapotjáról és a' moldvánok' némely szokásairól, scopiai P. Bandin Mark' utazása 's 1648dik évi latin kézírata után” (e fejezet kézírata megvan az OSzKK.-ban). Ezt a részt is Kállay és Jankovich javasolták kiadásra. Ajánlásuk kéziratát őrzi az Akadémia Kézirattára. Kállay szerint ez a fejezet „már elfogadott főmunkáját némileg kiegészíti, annak becsét neveli... Az írónak stilisztikai előadása is jó, s értelmes”. Jankovich szerint „e töredék... melyeket ő néhai Bandini Márk Marczianopoli Érsek és Moldvai helyettes Püspök 1648^k

esztendei deákul írt egyházi látogatásából... az ottani Magyar lakosok tekintetébe kiszedegetett, kinyomattatni felettébb helyesnek, szükségesnek itélem, és azon már általa benyújtott Moldvai utazásának leírásához hozzá mellékelteni, minthogy ezekkel a' Moldvai Gyarmatok története inkább és inkább felvilágosítatik”. — Kállaynak és Jankovichnak a könyv fő részére vonatkozó ajánlása viszont nincs meg az Akadémia Könyvtárában, az OSzK Kézirattárában azonban találtam egy cím és aláírás nélküli kéziratot (a Jankovich-hagyatékából került elő: Fond. 16/88), mely éppen a moldvai utazásról szóló rész megjelen-

tetését javasolja. Dicsérő szavakkal illeti a művet, majd: „tsudal kozhatunk méltán az Utazó szerencsén, hogy több adatokkal (mellyeket egyedül nekie köszönhetünk:) Moldva iránt levő ismeretünket gyarapíthatta”.

Gegőnek köszönhetjük a Moldva iránti érdeklődés fölkelését, ő tekinthető az első Moldva-kutatónak, ő hoz nyilvánosságra először biztos és igaz adatokat a csángómagyarok életkörülményeiről. Schedel, az Akadémia 1844. november 11-i kisgyűlésén tartott gyászbeszédében többek között ezt mondta: „[Moldvában nincsenek magyar nyelven prédikáló magyar papok, magyar nyelvű iskolák.]

... ebben találta fel utazó társunk testvéreink' fogyása okait: de fájdalom, ez okok' orvoslása — bár több rendbeli felszólítások követték Gegő' hireit a' hazában — munkába még nem vétetett.” A moldvai utazást így értékeli: „Nyomozási eredményei által... — amiről minden külföldi hírek mélyen hallgattak, mit azért csak mintegy mythosként némi aggó kétely fátyolán által sejtettünk — valósággá lett: t.i. egy rokon népnek e régi magyar földön élte 's virágozta... A csángó kérdés, azóta, hogy Gegő azt felköltötte, részletesb vizsgálatok, sőt egy második, húzamosb és fényesebb eredményekkel kecsegtető útnak

is lőn tárgyává [Jerney Jánosénak, aki az 1844. július 22-i kisgyűlésen számolt be újtjáról, vö. Akadémiai Értesítő 1844. 117.]. De a felébresztett figyelem' érdeme Gegőé: ő a mi etelközi Colombusunk" (Akadémiai Értesítő 1844. 198.; Toldy Ferenc: *Összes Művei*. V. 112.). — Toldy kifejezése ihlette Lukácsy Sándort, amikor a Kortársban megjelent „Kinczésás” című sorozatában 1984-ben (1. szám, 72—77.) — rövid életrajzi vonatkozású bevezető után *A moldvai magyarok Columbusa* címen részleteket közöl Gegő könyvéből.

Lelkes, üdvözlő hangvételű ismertetés jelenik meg Gegő újtjáról és könyvéről a Figyelmező 1838.

évi 47. számában (az egész szám négy lapnyi, ebből három Gegőről szól).

3. Pestről való elindulásával, augusztus 9-ével kezdi könyvében az úti beszámolót. Az augusztus — szeptembert Erdélyben töltötte: Kolozsváron a kolerajárvány, szülőföldjén édesanyja halálhíre fogadta. „... üres óráimban figyelmet magyar kézirati régiségekre fordítottam” (6.). Gyűjtött pl. a marosvásárhelyi könyvtárban: „Én a' magyar régi kéziratok után láttam, mellyeknek lajstromát már beadtam, 's tartalmát a' t. közönség idővel látandja” (6.), gyűjtött a „sz. Ferencz rendi atyák' csiksomlyói klastromának könyvtárában.

Könyvecskét irhatnék e' kolostor' vizsontagságairól; de ezeket 's más ezen tárgyon kívüli székelly történeteket különös iratban szándékom közönséggé tenni" (6.). Egyéb helyeken is megfordult, közben „az epimirigyben szenvedők mellett szolgál[ot is teljesített]... mind addig, míg a' hanyatló szeptemberrel magam is a' sirhoz közelebb állék mint Moldvához" (10.).

Végre október elején megérkezett a magyar királyi kancelláriától — Schedel levelével — a „passus": „felláboltam ágyamból, 's leveleimet Luxetics székelly ezredessel látomáztattam, s-én okvetetlen indulandó. Pihenést javaslának barátaim, otthonmaradást

testvéreim, sürgős menetet az idő 's minden körülmény... Sokat hallottam Moldváról, 's főleg illy epimirigyben időben nem véltem bátorságosnak az egyedüli utazást... azért... falumbéli vitéz Miklós Ferencz jub. gyalog káplárt, ki *Jászvásárban* az austriai agentia mellett *tizenhárom évig* szolgált, naponkénti díj mellett, utitársul felvettem, 's már éjjel 12. órakor kocsiztunk" (11.). A gyimesi kapunál mentek be Moldvába.

Könyve következő részében (11—33.) magát a moldvai utazást, az utazás eseményeit írja le: mely helyeken járt, mikor ért az egyes állomásokra, hogyan utazott (mikor mentek lóháton, mikor két

ülésem, kényelmetlen postakocsin, mikor jutottak négylovas „alkalmatossághoz”), kinél szállt meg, mit nézett meg, milyen benyomásai támadtak a látottak alapján, kikkel beszélgetett, mit hallott tőlük stb.

Ez a leírás és ennek figyelmes elolvasása, valamint az útnak térképen való nyomon követése azért is fontos, mert érveket ad azoknak a kétkedő megjegyzéseknek a megcáfolásához, melyek szerint nem is biztos, hogy Gegő bejárta az egész utat Gyímestől Jassiig és vissza, hanem legfeljebb Tatrosig utazott, s így csak négy napot töltött Moldvában (vö. a brassói Gazeta de Transilvania című lap:

1839. X. 22, XI. 12.; Petrás Incze János: Tudománytár 1842. VIII. 84–87.; Petrás szavai alapján Domokos Pál Péter is inkább a kétkedőkhöz csatlakozik: *A moldvai magyarság*. 5., átdolg. kiadás, 110.). A könyv alapos áttanulmányozása után én az utazást valóságosnak vélem: az aprólékosan leírt tényeken, a különféle megjegyzéseken kívül — melyek csak valóságos élmények alapján születhettek — Gegő egész életfelfogása, jelleme is az út igaz volta mellett szól. Gegő egész lényétől idegen ez a megtévesztő magatartás.

Petrás kétkedésének hátterét azért el kell mondanom. Ő 1842-ben nyilatkozik Gegőről, amikor

Döbrentei 38 kérdésére, köztük a 31.-re felel: „Hitelesek-e Gegő adatai, melyeket munkájában elő számlál?” — A választ: „Jól tudván azt, hogy minden irataink’, véleményeink’ ’s cselekedeteink’ igazságát csak az idő részre hajolhatlan ítéléte, ’s az utánuk következő bölcsőbbek tapasztalása határozhattya meg; mégis . . . sok adatai a’ tapasztalás szerint egészen másképp állanak itt, mint *telepeiben* el sorolta” (Tudománytár 1842. VIII. 84—87.; újra kiadva: Domokos Pál: Péter „... *édes Hazám-nak* . . .” 1345—1347). Nem lehet igaz például — írja Petrás —, hogy több éves keresztleletlen gyereket talált „mert ötször, vagy leg alább

négyszer minden leg kisebb falut meg látogatnak a’ Missionáriusok akár mely távul legyenek is”, továbbá: „a’ Moldvai Uralkodó Herczegnek Gegő Urhoz’ irt levele Koholmány” (uo.). Gegő 1836. október 26-án Gyimesről visszafelé útban irt levelet a moldvai vajdához, melyben a doftánfalvi gyógyító savanyúvíz megvizsgálására és felhasználására hívja fel a „Kegyelmes Herczeg” figyelmét. A vajda november 5-i dátummal válaszolt a kérés teljesítését ígérve. A levelek korabeli másolata — Gegő levele magyarul, a vajdáé latinul és magyarul — megvan az OSzK Kézirattárában, a már említett, Gegő könyvét ajánló írással

egy borítóban, szintén a Jankovich-anyagban. A két levelet Gegő a könyvében megjelentette (96–98.).

Egyebek mellett az utazás időtartamához is hozzászól Petrás, „a helybeli Kántor” szavait tolmácsolva: „Ide, t.i. Kománfalvára megérkezett Kedden, a’ Ghymesi vámtul itt maradt hálásra, ’s az alatt többekről kérdezősködött, és jegyzéseket tett; szerdán reggel elment Tatrossra P[ap] Sándorhoz utasításunk szerint, honnan csüttörtökön estvére vissza jött Kománfalvára, honnan ismét másnap, u. m. Pénteken jó reggel vissza indult Csügés felé, ’s a’ Ghymesi veszteglő intézetbe azon nap’ be

is iratta magát” (uo.). Aztán maga Petrás: „Igy beszélt a Tatrossi legidősb moldovai Plebános P[ap] Sándor is, ’s többeket el nem ismér magáénak, mellyeket szájából mint bizonyos kutfőből meritetteknek állít . . . Nem megfogható azon irománya, melly szerint tudatya olvasóival, hogy több olasz és Magyar Missionáriusokkal s más emberekkel is beszélt; holott azok száj szerint élő bizonságok szerint nem emlékeznek . . .” (uo.). – Ezzel szemben azt írja Gegő pl. Kománfalváról: „Ez egy hosszan elnyult helység a’ Tatros’ bal partján, mellynek a’ magyarok, az oláhoktól egészen megkülönbözteték, alsó felét lakják. Alig tudák

meg Kovács Ferencz diákjoknál történt leszálltomat, a' szegény, de jó lelkü magyarok, borral, sülttel, sőt pénzzel is siettek hozzám. »Nekem a' nagy apám bujdosott volt be Moldvába« mondá Csáki. »Én a' székely földön születtem« felele György István. »Mindenképen jó volna állapotunk lelki atyánk! csak papunk nincs. Az öregek gyónatlan mulnak ki, a' magzatok keresztelestlenek. Ezen szobában jövőnk össze olvasómondásra, lytaniára«'' (MoldvTel. 15.). Aztán azt írja, hogy innen Aknán keresztül Tatrosra mentek: „Épen vacsoráját végzé a' helybeli lelkiatya n. t. Pap Sándor erdélyi születésű magyar minoríta,

midőn hozzá bekopogtaték.” Nagyön megörvendtek egymásnak, a viszontlátásnak; Pap Sándor „igértvén mindenekben az útastást, segédkezeket: 's valóban ő vezérfonalat nyújtott kezembe, ő fáklját gyújtott tárgyomra a' vele töltött két nap' lefolyása alatt” (17—18). Tehát Tatrosön marad két napig, utána pedig nem Kománfalvára mennek vissza (oda csak az utazás végén, visszafelé térnek be újra), hanem Aknára, „a' Csatlós lovait Nyikolicza Hamzsinnak (vendég fogadós) átadandók. Ez megtörtént, 's Ferenczem alkalmatosságról gondoskodott. Mindjárt postára ülünk *Pokolpatakáig*: e' vala a' visszatérőnek vi-

gasztaló szava. Én örvendettem,
's magasztaltam ebbéli szorgalmát;
de ő, ki illetén postán, mint agen-
tia-hivatalbéli, Moldvát . . . be-
járta, mosolygott azoni öröme-
men, hogy a' lovagláshoz nem
szokott tagjaim pihenni fognak.
Alig mult el egy óranegyed, a'
város melletti aknától megjelent a'
karutza de posta. Megpillantván
ezt, kedvem elcsüggedt; mert ez
nem kocsi, nem szekér, nem hintó,
hanem karutza, azaz, egy kisdéd
fa taliga volt . . . Legyen hát posta-
kocsi, gondolám magamban; 's
ezzel felültem a' keskeny ládába,
mellyben ketten alig fértünk, 's
mellyből lábaink a' lovak farkát
érték . . . (19.) . . . Pokolpata-

kon . . . eddigleni alkalmatosságo-
mat már kényelmesb, vasas talpú,
négy egymás mellé fogott lóval
ellátott *karaus* (kocsi) váltát fel"
(20.). Így érnek Klézsére: „Nem
csak a' P. Sándor' utasításából 's
Ferenczem' figyelmeztetéséből, ha-
nem a' lakosok' *czengő* dialectu-
sából is rögtön észrehevém, hogy
chángó helységben vagyok. Külö-
nösen lepi meg ezeknek beszéde az
útast; először az egyikét *diczér-
teszszék* Jézus-ra azt véli, hogy
tán selypek; de átmenvén a' falun,
's mindenkit így tapasztalván be-
szélni, más gondolatokra kell tér-
nie" (20.). — A további útvonal:
Forrófalva, Bákó, Román(vásár),
innen „a' chángó Szabófalvára . . .

rándultam ki" (24.), majd „ismét azon országútra léptünk, mely Szépvároson (valóban nevének megfelelő) keresztül jó 15 óra alatt Jászvásárba vezet. Vagyon ugyan Románból egy rövidebb mellékút, mellyen Szépváros balra maradna; de ez nem igen bátorságos az idegen utasnak" (25.). — A továbbiakban végig ugyanilyen szemléletesen, érzékletesen, tény-szerűen, hiteles, hihető hangon ír útjának későbbi eseményeiről is.

Korrektsegére, tudományos igényességére vall az is, hogy az egész könyvben mindig hivatkozik a forrására, hogy mindig megmondja, melyik híradása kitől származik (a történeti kútfőket név, cím,

lapszám szerint említi; egyébként igen gazdag szakirodalmat használ!), ha ismerőstől tudott meg valamit, megnevezi azt, ha „saját tapasztalás" alapján nyilatkozik, azt is megmondja.

Könyve egyik alfejezete — a „Toldalékok" között — a besszarábiai magyarokról szól (109—114.) „P. Zöld és Bandin után"; de a kérdésekre adott válaszok végén is mond róluk valamit, amit így fejez be: „Ezt P. Sándornak 's több más moldvai magyar rokoninknak, kik Bessarabiát beutazták, tapasztalásokból" (88.).

Egy alfejezetben a bukovinai magyar telepekről ír, és itt is pontosan, név szerint megmondja, ki-

től valók az adatok (115—123.). Ezúttal is közöl egy levélváltást: ő ír a leMBERGI érsek titoknokának (1837. május 5-én, a MoldvTel. írásának idején); kéri, hogy „engem a' bukovinai magyarok' jelen helyzetéről, előkelőleg statistikai szempontból, tudósítani méltóztatnék” (123.) — mégpedig azért, nehogy készülő könyvében esetleg hibás adatokat közöljön. A válasz — a kért információkkal — 1837. május 24-i keltezésű.

Ami a Moldvában töltött idő kérdését illeti: leírása szerint október 6-án lépett Moldva földjére, és 20-án indult kísérvőjével visszafelé Jászvásárból (29.) — Bákón, Kománfalván keresztül —, és 28-

án indultak a gyimesi kapun át vissza Erdélybe. A határra 23-án érhettek (az itt említett október 16—17., amikor is „szakadni kezdett eső és hó”: 32, nem stimmel), azt írja ugyanis, hogy a határon a járvány miatti „veszteglés” során „a' 120-dik órában [ez öt nap] utószor megfűstölének, 's ezzel, miután tisztelkedésemet elvégeztem, october' 28-kán késő estve megindultunk, 's a' nagy hó' daczára is hajnalkor Szépvíz folyama mellé érven, rövid és szerencsés távollétem után testvéreim körében voltam, de gondolataim és érze- teim Pest felé fordultak” (33.). — Eszerint két munkás hetet töltött Moldvában (a visszautat és a gyi-

mesi várakozást nem számítva). Gyűjtésének hiányosságai az idő rövidegének is betudhatók, bár az általa közölt tények zömét lényegében véve a későbbi kutatások is igazolták. Én ezt — ismereteim alapján — elsősorban nyelvi-nyelvészeti megfigyeléseivel kapcsolatban tudom elmondani.

A könyve kiadásával kapcsolatos, már említett ajánló sorokból megtudjuk, hogy hivatalából nem kapott hosszabb időre eltávozást. Útleírásában is utal erre: visszafelé „hívatal hamarította léptekkel” (29.) igyekeztek Bákó stb. felé, „mert Ferenczemnek, úgy mint falusi jegyzőnek mindenszentek’ napján számot kellett adnia,

engem pedig minden körülmény, kiváltképen a’ szűnnapok közelített vége, ’s így a’ pesti egyh. szónoki szék sürgete” (29.). Azt is megtudjuk, hogy erdélyi, illetve moldvai útja idején a már említett Gasparich „szónoktársa” helyettesítette. Október 28. után már csak néhány napot töltött otthon, testvérei körében: „november’ 4-kén útnak indultam; ’s Kolozsvárott gyorszekérre ülven, a’ rossz utak miatt nem hamarabb mint 23-kán, a’ szinte négy hónap óta nem látott Pestet köszöntöttem” (33.).

4. Az utazás történetének a leírása után következik könyvének gerince: az Akadémia kérdéseire

adott feleletek sora (35–88.). A már idézett kérdések egyben e fejezet vázlatát is megadják. A terjedelem szűkös volta miatt részletes ismertetésére nem térhetünk ki, de néhány fontosabb kérdést meg kell említeni. „A’ nemzetiség miben léte, ’s a’ történt elnemzetlenedés’ okai” kapcsán így ír: „egy olly népben, melly idegen földön szét-szórva szállásol, ’s ehhez kevés érdekek által bilincseltetik, valljon mi élteti a’ nemzetiséget? A’ vallás és iskolák. Olly légmérők ezek ugyanis: hogy a’ mint ezek emelkednek, úgy szokott növekedni vagy csökkenni a’ nemzetiség is, — az erre ható elem *nyelv* lévén . . . Mondhatnám, hogy soha nemzet

nemzetisége’ elenyésztét ne féltse, ha atyáinak sz. istenét saját nyelvén imádhhatja, ha nemzeti iskolái be nem zártnak” (54.). Felhívja az Akadémia figyelmét a magyar papok hiányára (küldessen az Akadémia papokat: 60–61.), az olasz misszionáriusokkal ugyanis nem tudnak érintkezni. „... beh sok helységben marasztalának, hogy lennének papjok!; ők megfizetnek az olasznak, és mindennel ellátnak engem is: csak hogy magyarul oktassam!” (57.).

Az Utasításoknak megfelelően népdalokat, mondákat, szokásokat is igyekezett találni: „Figyelemre méltó népmondák és dalok itt is úgy nincsenek, mint az e’ szem-

pontból szegény Erdélyben" (80.). Az igaz, hogy nem sok ideje volt a gyűjtésre, de mintha nem is a legjobb helyen érdeklődött volna népdalok után: „Midőn több ifjakat felszólíték, mondanának nekem egy népdalt (vig v. bús éneket): »Énekeljen, ha kell, a' kán-toroczka« volt a' felelet" (81.). Ha idősebbeket kérdezett volna! Szerencsére a későbbi gyűjtések gazdag székely és csángó népdalkincsét tártak fel. — Folklorisztikai szempontból fontos Gegőnek az a megjegyzése, amely *Szilágyi és Hagymási* balladájának ismeretére utal (bár ő nem tulajdonít ennek jelentőséget): „a kunfalvi [kománfalvi] öreg Csáki . . . elbeszélé: mi-

képen esett török rabságba két kenyeres pajtás, . . . mint szabadította ki a' császár' leánya . . ." (80—81.). Ez a történet a Szendrei Névtelenként emlegetett költőnek 1561-ben (illetve 1571-ben) írt széphistóriája. Vitatott, hogy irodalmi alkotásként született és aztán terjedt el a szájhagyományban, vagy fordítva (vö. *Néprajzi Lexikon* V. 33.; Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa*. Bp., 1976. II. 328—337., Gegőt is idézi: uo. 330—331.).

A szokások gyűjtésében is ért el eredményeket: leírja pl. a menyasszonykérést, a házasodást, az öltözködést stb. Itt Gegő fontos és helytálló néprajzi megfigyelést

tesz: az irodalomban elsőnek említ, hogy Moldvában járják a *kalusár* nevű férfi körtáncot (52.). Azt írja, hogy ez a moldvánok (románok) tánca, amit a magyarok is „utánoznak”: „Van a' moldvai oláhoknak még egy babonás nemű tánczok, mellyben a' feletlen számból álló ifjak (*kalucsénii*) asszonyi öltözetben 's álорczában jelennek meg . . .” (52.). Domokos Pál Péter bebizonyította, hogy ez azonos vagy rokon az Európában nagy területen ismerős táncsal, a moreszkával (*A moreszka Európában és a magyar nép hagyományai-ban*. Filológiai Közlöny IV. 1958. 27–45., 194–223.; *Néprajzi Lexikon borica* címszó. I. 328.). — A

szokások bemutatása során (50–53.) rövid versikét közöl, amit a székely vagy csángó vőlegény mond, amikor a szintén székely menyasszonyt hazavitte: „Hozz ki anyám székeczkét, Hadd vegyük le székelykét.” (53.). Ez a szöveg — némi módosítással — megtalálható Wichmann *Csángó Szótlárában* (213.), mint általa gyűjtött lakodalmi ének része. (Valószínű, hogy a Gegő-féle közlésről nem tudott.)

5. Gegő — könyvében, a források között — sokszor hivatkozik P. Bandin 1648-beli latin nyelvű kéziratára (sőt több megállapítását be is építi munkájába), amely „P. Bandin Mark martianopoli érsek

's moldvai püspöki helyettes, 1646-ik évben történt főpásztori [Moldvában tett] látogatása"-nak, ott szerzett tapasztalatainak, ismereteinek a leírását tartalmazza (127—128.). Gegő útjának terven felüli, váratlan, de egyik legjelentősebb eredménye volt ennek az ún. *Bandinus-Kódex*nek, a csángók életéről, sorsáról szóló első részletes, hiteles, leírásnak a napvilágra hozatala, egyes részeinek lefordítása, és a fordításnak a MoldvTel.-ben való megjelentetése (129—166). A latin nyelvű jelentést a Román Tudományos Akadémia adta közre 1895-ben, magyarul Domokos Pál Péter jelentette meg Gegő emlékének szentelve (*Adalékok Moldva*

történetéhez. Cluj-Kolozsvár, 1940). „Bandin (eredetileg Bandulovich) Márk bosnyák származású, ferences rendi szerzetes, aki 1644-ben érkezett két társával Moldva fővárosába és pápai támogatással a moldvai magyar katolikusok püspöke lett. Haláláig (1650) az általa felkeresett, végigjárt csángó települések főpapja maradt. Tevékenységét Veress Endre tárta fel” (Páládi-Kovács Attila: *Magyar tájak néprajzi felfedezői*. Bp., 1985. 420.; e könyv jó válogatással a MoldvTel. legfontosabb részleteit is közli; vö. még: *Néprajzi Lexikon* I. 208.). — Gegő ezúttal is korrekt: halálját kifejezve kétszer is megírja, hogy Bandin latin nyelvű

kéziratára, mely „Erdélyben a' kolosvári, Magyarországon a' gyöngyösi Ferenczi atyák' könyvtárában található” (18. és 128.), Pap Sándor hívta fel a figyelmét. A fordítás előszavából tudjuk meg, hogy a kéziratot Moldvából való visszatérte után a gyöngyösi ferences könyvtárból kérte ki „ideigleni használatra” (128.), és könyvével összefüggő részeit: „a' magyar anyaszentegyházat érdeklő adatokat szemelte ki” és fordította le. Ezért nevezi fordítását „Törédékek”-nek, magyarra pedig azért fordította le, „hogy a' latinul nem értők is olvashassák” (128.).

6. Könyvének írásakor — sok egyéb szakirodalom mellett —

Kantemir Demetri nevű tudós moldvai fejedelemnek a csángókról szóló nevezetes könyvét is felhasználta (*Historisch-geographische und politische Beschreibung der Moldau*. Frankfurt und Leipzig, 1771.; 1. MoldvTel. 49., 51., 56. stb.; Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. 5. kiad. 560.; Mikecs: *Csángók*. 334—336.).

7. Még egy fontos, említésre is feltétlenül érdemes, moldvai eredetű forrást nevez meg és használ fel művében Gegő: Zöld Péter csíkszelencei plébános jelentését, melyet — a madéfalvi veszedelem után Moldvába menekült és itt letelepedett székelyek között öt évig élve — 1781-ben írt Zöld gróf

Batthyany Ignác gyulafehérvári püspöknek. A jelentés megjelent Molnár János *Magyar Könyvház* című gyűjteményében (1784. III. 421–428.). Gegőnek itt az az érdeme, hogy erre a fontos forrásra 1838-ban ismét felhívta a figyelmet. Zöld Péter életrajzát is megadja (75–76.; Domokos, i. m. 89–100.).

8. A sok pontos, hiteles információ mellett egy olyan helyet találtam Gegő könyvében, ami nem egészen világos, illetve kissé diszsonánsnak tűnik számomra: ez a megjegyzés éppen Pap Sándorral és Petrással kapcsolatos. Az Akadémia V. kérdésére felelve, a moldvai magyar telepek nyelvéről, nép-

mondáiról és dalairól szóló rész végén azt írja: „Egyébiránt a’ nyelv-vizsgálatra, mindenki gondolhatja, hogy több idő kívántatik, mint amennyit én ez uttal fordíthattam; azért Dr. Viola [a moldvai fejedelem udvari orvosa, akit Gegő az Akadémia számára külföldi levelező tagnak is ajánlott: 88.], P[ap] Sándor, Finta, Petrás iskolatanító, kiknek 30 év alatt efféle nem ötlött eszökbe, ráfigyelmeztető kérésre megigérték: hogy hiv nyomozást tévén, ha valamelly érdekes népmondákat, dalokat és a’ miénktől eltérő nyelvbeli szóejtést vagy összeköttetési különséget találának, híven közlendik . . . ’s . . . a’ tud. magyar academia elébe ter-

jesztem” (81.). Először Pap Sándorról: el tudom képzelni, hogy méltánytalannak érezte Gegőnek kissé vállveregető megjegyzését, szemrehányását, „figyelmeztetését” — így utólag, amikor útja során ő volt Gegő legfőbb forrása, útbaigazítója stb. (igaz, ezt is sokszor említi könyvében Gegő). A másik: ki az a „Petrás iskolatanító”? Petrás Incze János nem lehet, hiszen csak Gegő elutazása után került vissza Moldvába (1836-ban szentelték pappá, 1836–1838-ban beutazta Moldvát, 1841-ben lett Klézsén plébános). Esetleg Petrás apja? Petrás Ferenc forrófalvi kántornál járhatott éppen Gegő, hiszen — mint írja — útja elején,

tartosi tartózkodása után Forrófalván meglátogatta az iskolát (20.). Ez az apát „figyelmeztető” stílus kelthetett némi ingerültséget az ifjú Petrásban is Gegő iránt, ami motiválhatta „feleletét” (Döbrenteinek) Gegővel kapcsolatban? Vagy más Petrásról van szó? Nem valószínű.

9. Moldvai utazása nyomán az Akadémia pénzgyűjteménye Gegő által három darab moldvai pénzzel gyarapodott (l. az 1836. november 28-i kisgyűlési jegyzőkönyv VI. pontját). A jegyzőkönyv V. pontja pedig négy könyvet sorol fel, melyek „A’ könyvtár számára beadattak”. Hogy ki adta be őket, nem közli, de megvan Gegőnek

az a levele, melyben éppen ezt a négy könyvet sorolja fel mint olyanokat, melyeket Erdélyből hozott, és az Akadémiának akar ajándékozni.

10. Az Akadémia kérdéseinek egyik csokra a nyelvre irányult. Gegőnek a nyelvi-nyelvészeti vonatkozású válaszait, megjegyzéseit külön fejezetben mutatom be, más, nyelvvel kapcsolatos írásával, tevékenységével együtt, mivel néprajzi, történelmi értékű, valamint szónoki, politikai és pedagógiai tevékenysége mellett nyelvészeti munkássága a legszármottevőbb. Persze ne várjunk szenzációs eredményeket. Rövid életében, időigényes hivatala mellett, a már

leírt körülmények között, állandó zaklatások, politikai támadások keresztüztüzében dolgozott; ezt a teljesítményt is tiszteletre és figyelemre méltónak kell tartanunk.

1. A magyar nyelv területén ket-
tős tevékenységet folytatott — a
reformkor szellemének, törekvései-
nek megfelelően. Egyrészt a ma-
gyar nyelvűségért harcolt (a né-
mettel és a latinnal szemben), más-
részt azért, hogy ez a magyar nyelv
gazdagabbá, árnyaltabbá, a haladó
mondanivaló kifejezésére mind al-
kalmasabbá váljék.

Figyelme elsősorban a szókincs
felé fordult. Foglalkozott az idegen
szavak, az elavult és a nyelvújítási
szavak, valamint a tájszók kérdé-
sével.

Törekedett az *idegen szavak ma-
gyarltására*, nemcsak úgy, hogy
az egyház nyelvének egyes latin
kifejezései helyébe magyart állí-
tott, hanem ezeket mindjárt hasz-
náta is beszédeiben, és meg is ma-
gyarázta tanítványainak. Ezt aján-
dékozva *Husvéti Piros tojás helyett
a' Pesti Kisded Magyar Leánykák
számára* (Pest, 1835). Erre a mun-
kára vonatkozik Podhraczký Jó-
zsef már említett bírálata (Tudo-
mányos Gyűjtemény 1835. VI.
100—109. és Gegő válasza: VII.
79—84.).

2. Ezekben az években az *elavult
szavak gyűjtése* is országos moz-
galommá válik. A lapok állandóan
közlik a Tudós Társaság felhívásait

és az eredményekről tudósító jelentéseit. Gegő is bekapcsolódik ebbe az akcióba. Sajnos azonban az *Elavult szavak Pázmány és Káldy munkáiból* című művét nem sikerült megtalálnom. A különféle bibliográfiák számon tartják, a *Magyar Tudós Társasági Névkönyvben* (1839. 131.) is szerepel. (A *Nyelvtudomány (magyar)*. Pest. 1834. című munkával ugyanez a helyzet.) E munka léte annyit mindenesetre bizonyított, hogy ő is hozzájárult a régi magyar szavak számbavételéhez, nyilván azzal a szándékkal, hogy valamiképp ezek is bekerüljenek kora nyelvének vérkeringésébe, állandóan frissítve azt.

3. Törődött az új magyar szavak sorsával, pontosabban terjesztésével is. Szombathelyről 1839. január 1-jén ír ilyen témájú levelet az Akademiának. Ez a levél „nemzeti nyelvünk ügyét tárgyazza” — írja. Azt tapasztalja, hogy a pór-nép nem érti a kalendáriumot, az imádságos és egyéb könyveket, ezért javasolja, hogy „bizna meg a m. t. társ. egy nyelv-osztálybeli tagot a nélkülözhetetlen új magyar szavak’ betürendben törté-nendő összesorozására . . . Ezen bár milly czímet nyerendő szöfű-zért a köznépet illő felvilágosítá-sokkal, körülményes ismerteté-sekkel látná el”. Gegő „un. fali kalendáriumi alakban” javasolja ki-

nyomtatását. „Juttassanak belőle a falusi iskoláknak, az ezután nyomtatandó iskolai kézi könyvekbe pedig toldalékkul felvétessenek.” (Akadémiai Könyvtár Kézirattára 63/1839).

Az új magyar szavak — azaz nyelvújítási szavak — terjesztéséhez maga is hozzájárult, rendszeresen használva azokat. De hogy mennyire tudatosan, sőt céltudatosan tette ezt, egy kéziratban maradt munkájából, a *Népoktató*ból egyértelműen kiderül. Ez a *Népoktató* a „szegény pór nép”-nek írt oktató-nevelő írás, szép magyarsággal, amivel nyelvi mintát, példát is ad hallgatói—olvasói számára.

A 66 lapos írást három vers, majd „Az előfordult új szavak [követik] betürendben” (76.). 74 szót sorol fel Gegő, latin, német vagy (illetve és) magyar szinonimával megadott értelmezéssel. E szavak többsége a legújabb időben keletkezett nyelvújítási szó (a *Népoktató* megszületésének évéhez, 1839-hez viszonyítva). Meglepő frissességgel használja és terjeszti Gegő azokat az új szavakat, melyek ekkorra éppen hogy csak megszülettek, és amelyek mai szókincsünknek is nélkülözhetetlen elemei. — A 73 köznév közül mindössze 7 nem állta ki az idők próbáját, illetve némileg módosult alakban maradt fenn: *titoknok* (1780 körül kelet-

kezett szó), *hév mérő* (1807), *nyugtatvány* (1816), *gyámnok* (1820 k.), *üter* (1828), *nyugpénz* (1832), *allövet* (1833). A többi alapszókincsünk szerves része ma is.

A Gegő által betűrendbe gyűjtött, és művében fel is használt új szavak közül 45 a XIX. század elején keletkezett, ebből 30 pedig a legutolsó 10 év (1828-tól) született (az értelmezések Gegőtől való): 1828: *növény* 'palánta', *szivacs*, *üter*, *szülész*; 1829 k.: *tömeg* 'massa', *horgony*, *gyógyszertár*, *terv*; 1830 k.: *adag*, *gyár*, *költészet* 'poesis', *öltöny*; 1832: *fuvola*, *kötelezvény*, *láz*, *nyugpénz*, *sebész*, *szabály*; 1833: *alaptvány*, *idom* 'figura', *némber*, *csődület*, *légmérő*, *allövet*

'*klistély*', *család* 'familia'; 1834—1836: *mérnök*, *szavazat*, *tárca*, *kényelmes*, *reggelizés*. (E szóanyag részletes elemzését l. Máta: *Magyar Nyelvőr* 101., 42—45.).

A nyelvújítási szavak számadatai és a szavak elemzése azt mutatja, hogy Gegő gyorsan tájékozódott a korabeli nyelvújítás kérdésében, hamar megismerte, és kelőképpen megrostálva magáévá is tette annak alkotásait, valamint a szó és a tett egysége szellemében használta és terjesztette is az új nyelvi alakulatokat. A gondolat, a szó és a tett egysége egész életművét áthatja. Ezt a gondolatot egyébként éppen az egyik nyelvújítási szónak, az *elv*-nek az értelmezésé-

ben találjuk meg, nyilván nem önvalomásnak, életelve megfogalmazásának szánva, de egész munkásságát ismerve annak is tekinthetjük: „Elv = principium, miből például gondolattal, szóval és tettel ki szokott valaki eredni”.

4. Gegő Elek a szókincs különböző rétegei közül legtöbbet a *tájszavakkal* foglalkozott. Érdeklődése e kérdés iránt ébredt fel leghamarabb. Anyanyelvjárásának „sajátságos szavait” gyűjtötte össze, még 1834 előtt. Tájszógyűjteményét felvették az 1838-ban megjelent *Tájszótárba*. Érdekes, hogy ajánlóí éppen ezt a jelentős, nyelvészetiileg is elismerést érdemlő tétet nem említik levelező taggá vá-

lasztásakor, 1835. szeptember 7—14-én. — 94 szó alatt szerepel a *Tájszótárban* Gegő Nicephor neve. Bár az Akadémia, a munkálatokat irányító bizottság igyekezett kidolgozni a tájszógyűjtés elveit, meghatározni a tájszó fogalmát, fajtáit (vö. Gáldi: *A magyar szótár-irodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. 443—448.), az összegyűjtött szavak elég vegyes képet mutatnak. (Gegő például nyilván úgy gyűjtött 1834 előtt, hogy az Akadémia elveit még nem ismerte, így csak saját tapasztalataira, ismeretere támaszkodhatott a gyűjtés és az értelmezés során.) Gegő gyűjtési elveit sem ismerjük, sem azt, hogyan vélekedett a táj-

szavak kérdéséről, erről ugyanis sehol sem írt. Csak a *Tájszótár*ba beküldött anyagot foghatjuk valótóra, csak abból deríthetünk ki egyet-mást ezzel kapcsolatban. Nem könnyű feladat a *Tájszótár*ban közzétett Gegő-féle tájszavak rendszerezése, típusokba sorolása. Ezt a *Tájszótár* szerkezete is megnehezíti. Nincsenek ugyanis egy csokorba kötve az összetartozó változatok (amiből kiderülne a különböző alakváltozatok lényegi azonossága), hiányzik a jelentések rendezése stb. (vö. Szinyei: *Magyar Tájszótár*. Bevezetés VIII.). A *Tájszótár*beli adatoknak a *Magyar Tájszótárral* (valamint a Czuczor—Fogarasi-féle szótárral, a *A magyar*

nyelv történeti-etimológiai szótárával és néhány régebbi szótárral) való összevetése azonban nagy segítséget nyújt abban is, hogy a Gegő gyűjtötte tájszavak között eligazodjunk. (E szóanyag részletes elemzését l. Máta: *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*. 146. sz. 20—23.)

5. A tájszavakra moldvai útja során is különösképp figyelt, ez azonban csak kis részét teszi ki az egész csángó (és székely) nyelvi—nyelvjárási leírásnak. — Ahhoz, hogy Gegő *nyelvjárásfeltáró tevékenységét* jobban értékelhessük, át kell tekinteniünk röviden a korabeli nyelvjáráskutatás helyzetét. Az tény, hogy a népnyelv iránti érdek-

lődés a XIX. század elején igen nagy. A gyűjtések elsősorban a szókincsre irányulnak. Ha grammatikai, mondattani sajátságok is szóba jönnek, csak a köznyelvtől való eltérések, a különbözőségek érdeklik a kutatókat. A rendszeres, teljes nyelvjárásleírás még sokáig várat magára (vö. Kálmán Béla: *Nyelvjárásaink*. Bp., 1966. 101–104.; Laziczius Gyula: *A magyar nyelvjárások*, Bp., 1936. 16.; Imre Samu: *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Bp., 1971. 7.). Wichmann Csángó szótára éppen száz év múlva (1936) jelenik meg.

A magyar nyelvjáráskutatás első, induló, bontakozó szakaszába tartozik Gegő tevékenysége is. És ott

feltétlenül számon tartandó. Ezt az időszakot a magyar nyelvtudomány történetének második korszakaként elemzi Szathmári István. Az 1770–1850-es évek közé esik ez a szakasz: „a mai értelemben vett nyelvtudomány megindulásáig [tart], vagyis felvilágosodás és a reformkor: az összehasonlító és történeti módszer első lépései; a nyelvújítás; a nyelvi vizsgálódás további szélesedése; a nyelvjárások vizsgálata” adja meg tartalmát. „Ebben a korban válik ... országos méretűvé és a társadalmi haladásért való harc egyik fontos színterévé a magyar nyelv jogainak elismertetéséért és kiműveléséért folytatott küzdelem és benne a

nyelvújítás . . .” (Szathmári: Magyar Nyelv LXVII. 21—22.).

Moldvai útja során az erdélyi és a moldvai székely telepek nyelvének hasonlóságait, a magyarországitól való különbözőségeit, és a csángó nyelvjárás néhány sajátosságát gyűjtötte össze. Milyen előzményekre támaszkodhatott? Nem sokra, és főleg nem túl alaposakra (pl. Horváth Ádám, Gáti István, Szabó József, Horvát István, l. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 146. sz. 23—24.). Bár „A magyar népnyelvi különbségek első említése a székelység nyelvével kapcsolatos” (Lazicius: Nyelvjárások II.), e nyelvjárás rendszerezettebb leírására csak

az 1850-es, 1860-as években kerül sor. A moldvai csángó nyelvről pedig csak Szarvas Gábor ír (1874-ben!) részletesebben (Magyar Nyelvőr III, 1—6., 49—54.). A moldvai csángó nyelvjáráskutatás történetét Szabó T. Attila írta meg nagyon alaposan, kritikai jelleggel (Magyar Nyelvjárások V. 1959. 3—38.). — E nyelvet beszélő népről, a csángókról sem szól sok írás Gegőig. A XVIII. század elejétől főleg külföldi, latin, német nyelvű munkák adnak hírt róluk (ezek bibliográfiáját l. Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Bp., 1987⁵. 555—565.). Ekkor főleg származásuk és nyelvük eredete izgatja a kutatókat. Mintegy más-

fél évszázadig (az 1870–1880-as évekig) a hun-magyar, illetve a kun-magyar azonosság hite, elmélete, hagyománnyá válása gátolta a már közben is felbukkant jó nyomon való továbbhaladást.

A XIX. század elejétől a Tudományos Gyűjteményben (1818. VIII. 144–146.), majd a Társalodóban (1833. II. 241–242.) is jelennek meg a kérdéssel foglalkozó írások, magyar szerzők tollából, de Gegőé az első, teljes egészében a csángókkal foglalkozó mű. Egyúttal a csángó *nyelvjárás* egyes jelenségeinek, sajátosságainak is első bemutatója. Ha hézagos, rendszertelen is ez a bemutatás, a maga nemében úttörő jelentőségű.

Helyesen látja, hogy a moldvai magyarságnak két csoportját kell megkülönböztetni: a székelyekét és a csángókét: „... tévednek ... mindazok, kik egész bizonyossággal a' moldvai magyar telepeket székely eredetűeknek mondták lenni ... Moldva' magyar nevű lakosinak egyik ámbár kisebb (15,000) része...” nem székely származású, hanem csángó, akiket Gegő is — a korabeli tudományosság színvonalán „kun-maradvány”-nak tart (MoldvTel. 68.). Bizonyosságul Constantinos Porphyrogenetost is idézi (77.). Ez a tévedés azonban nem befolyásolja abban, hogy e népcsoport (a csángók) nyelvének, illetve nyelvjárásának

tőle telhető leírását adja (részlete-
sebben l. A Magyar Nyelvtudo-
mányi Társaság Kadványai 146.
sz. 25–27.).

6. Moldvai útja során Gegő
— az Akadémia utasításainak meg-
felelően — „az ott netalán talál-
ható, nyelv' és história'
tekintetében érdekes
iratokra, oklevelekre”
is figyelemmel volt (82.), de
Moldvában ilyen „ősz régisége-
ket” nem talált. Sem a „müncheni
kéziratra . . . nézve felvilágosításul
szolgáló” írásokat. (A kódex
ugyanis Moldvában, Tatroszon má-
soltatott.) Viszonylag sok 1500-ból
és az 1500-as évekből való kézira-
tot talánt viszont Erdélyben, kü-

lönböző levéltárakban, könyvtá-
rakban (Csíksomlyón, Kolozsvá-
rott, Marosvásárhelyt, Mikházán
és a kántai — Kézdivásárhely —
kolostori könyvtárban). A talált
írásokról (melyeknek egy részét
lemásolta, a többinek a leírásával
pedig megbízott valakit) részletes,
cím, illetve téma szerinti jelentést
küld az Akadémiának. Ezek a le-
velei az Akadémiai Könyvtárban
megtalálhatók [81–82/1837, 165/
1836]. „Különféle nyelv tekintet-
ben nem megvetendő rövid jegy-
zetek[et talál] 1594–95–1600-
tól–69-ig. Ezek részint eredetileg,
részint lemásolva birtokomban
vannak . . . [továbbá] Nyelv és tör-
téneti tekintetben érdekes különfé-

le jegyzetek: 1585-től—1610-ig. Lemásoltattak.” [MTAK. 81—82/1837]. Láthatólag nagy gonddal, lelkiismeretességgel és a nyelvemlékgyűjtő, -másoló munka értékének tudatában folytatta kutatásait. A baj csak az, hogy ezeknek az eredeti szövegeknek vagy másolatoknak sem sikerült nyomára bukkannom. Egy részüket — ígéretéhez híven — nyilván megküldte az Akadémiának (1837. november 25-én Szombathelyről Schedelnek küldött levelében is ígéri: „A régi magyar kéziratok beadását sem feledem el”), csak valószínűleg név nélkül, így a tőle származó kéziratok összekeresgélése igen nagy munka. Én eddig egyetlen kéz-

iratára bukkantam rá, ami a másolatok közül való, Ms 4825/55 jelzés alatt az Akadémiai Könyvtárban: „Imádság, 1547-ből (Másolat). Ismeretlen kéz írása. A papírlap hátán XIX. század eleji pesti tanácsosok nevei) 1 db, 1 f, 25 × 10,5 cm. Poss. MTAK 126/1967”. Minden körülmény, az időpont és főleg az írás, a betűk formája és kötése arra mutat, hogy az „ismeretlen kéz” Gegő Elek volt. Látszik, hogy a másoló nagy igyekezettel rajzolta le az eredeti kézirat betűit, inkább a hű másolásra figyelt, és közben nem nagyon törődött azzal, hogy a sorok lefelé görbülnek. Jól olvasható kéziratban hagyta az utókorra az

1547-es — nyelvtörténeti szempontból is érdekes — imádság szövegét (l. Mátai: *Döbrentei egyik nyelvemlékgyűjtő társa*. Magyar Nyelv LXXII. 469—471.).

Reméltem, hogy további másolatokat, sőt talán eredeti kéziratokat is találhatok a hagyatékában, Szombathelyen, de inkább a Zichy-levéltárban, ugyanis élete utolsó évét a Zichy-grófék kastélyában töltötte Pozsonyban. Ott feküdt halálos ágyán is (vö. Fiáth Ferenc: *Életem s élményeim*. Bp., 1878. II. 20.), és ott is halt meg. De — a korabeli jegyzék szerint — hagyatékában sem voltak ilyen régi írások. A „Kéz iratok” között a prédikációk után negyedik

tételként csak ez szerepel: „4er Találtattak más tudományos jegyzetek külön tárgyakon”. Jó lenne ezekbe is belelapozni. De a hagyaték sorsáról nem tudok.

Gegőnek egy Döbrenteihez írt levele, illetve levéltöredéke (keltezés nélkül, MTAK M. Nyelvt. 8. r. 4. sz.), ami láthatólag hosszabb levelezés egy darabja, arról tanúskodik, hogy Gegő régi írások felkutatásában is segédkezett. Felderítette néhány Mohácsnál elesett magyarnak a nevét, és tanácsot adott, hogy egyikük-másikuk frásait, feljegyzéseit hol lehet keresni (pl. Szegény Antal, Lajos király udvari prédikátora „jelen volt az említettem gyászos ütközetben és

a királyi butoroknak ['poggyász']
többekkel őre. Miután vesztettünk,
a már megsebesített Szegény egy
királyi lóra szert tévén, megmenekü-
le, és soká éle a mohácsi szeldelet
jeleit képén hordozván. Hol lehet-
nek ennek irományai?" — erre is
próbál válaszolni levelében. — Az
a feltevésünk, hogy Gegő Döb-
renteivel együtt is kutatott régi
kéziratok után (már moldvai útja
előtt is), bizonyossá válik „a MTT
Igazgatóságának 1836. szeptem-
berben tartott gyűléséről” szóló
tudósításból: „... Döbrentei Gá-
bornak, régi magyar nyelvemlé-
kek keresése végett teendő né-
melly utazásokra, valamint az ál-
tala 's Gegő Elek levelező tag által

talált régiségek ... másolására
költség rendeltetett” (Jelenkor
1836. október 22. 85. sz. 341.).

1. A már említett, kiadatlan munkájának, a *Népoktató*nak a cenzúrázott kézírata megvan az OSZK Kézírártárában, 1839. november 28-i cenzori datálással. Műfaját nehéz meghatározni. Moralizáló, didaktikus, oktató célzatú útleírás-féle, első személyben előadott, a jelenben zajló úti élménybeszámoló. Riportszerűen írja le a népoktató tevékenységét, útjait, különböző helyeken tett látogatásait, a néppel folytatott beszélgetéseit. — Ehhez tudni kell azt, hogy Gergő sokat járt „a nép között”, laká-

sát állandóan látogatták a szegény, benne bízó, rá hallgató emberek, akikkel a legváltozatosabb kérdésekről beszélgetett. Ezt a széles tematikát dokumentálja a *Népoktató*. Gergő elsősorban tanítani, nevelni akarja benne, illetve általa az embereket. Tudja, hogy a nemzeti kultúrának széles alapon, a nép műveltségén, a közműveltségén kell nyugodnia. Csak eddig „a hatalom a törvény és a vallás ürügye alatt szellemi kiskorúságban tartotta a népet” (Benkő Samu: *Bolyai János vallomásai*. Bukarest, 1972. 143.). Ezért lesz egész életének központi törekvése az oktatás, a nevelés, a felvilágosító munka.

Művében nemcsak vallást és erkölcsöt tanít (kézirat 7—15.), hanem leírja egy jól szervezett iskola felépítését, rendjét, szükséges tantárgyait. Mindjárt — mintegy tankönyvi fejezetet — le is írja a magyar történelemnek, Magyarország földrajzának és nevezetességeinek egyes részeit. (A többbit, a folytatást „a jövő évi” számba ígéri. Ennek a kéziratnak a címlapján az 1840-es évszám szerepel *Új esztendei ajándék a' köznép számára* alcímmel. Eszerint ezzel a könyvvel egy évenként megjelenő sorozatot szándékozott indítani.) — Nem győzi hangoztatni az iskola fontosságát, hiszen a jövő az „ivadékok” kezében van. „Atyám-

fiai! az iskolát, iskolát és meg is az iskolát kötöm lelketekre” (18.).

— Modern pedagógiai elveket hirdet: olyan tanító kell, akinek szíve és esze is a helyén van, hogy ne veréssel tanítson, „a tévedőben is ne csak büntetendő, hanem javítandót is szemléljen” (18.).

Törődik a mezőgazdasággal is. Pontos tanácsokat ad, hogyan csapolják le a mocsarakat, mivel eteség az állatokat, hogyan és hol tárolják a termést stb. Jó szónoki stílusban kel ki a babonák ellen, világítja meg az érzéki csalódások okait, a természeti jelenségek lényegét. Okos, tudományos, szemléletes magyarázatokat ad például a Föld vonzerejéről, az égitestek

mozgásáról, arról, mi a villám, a szivárvány, a holdudvar, a csillaghullás, az üstökös. A „vallási káprázatok” hamisságára is rámutat. Például: nem igaz, hogy egyesek néha „szinről színre látni gondolják az Istent, ördögöt . . .” (48.).

Az ember egészségének megővését is fontosnak tartva „a Népoktató egészséget tárgyzó leczkék [is] tart” (55–66.).

2. Gegő nézetei, politikai felfogása szempontjából is fontos a *Népoktató* VI. fejezete (51–55.): „Népoktató fonák elveket, véleményeket jobbít.” Ez a rész ugyanis át van húzva a szövegben és a „Tartalom”-ban is. A cenzor megjegyzése nyilván erre vonatkozik:

„*Exped. per Reg. Libror[um] Censurae off[icioru]m. Omissis deletis imprimatur.*” (A kihúzott részek elhagyásával nyomtatandó.) Valószínűleg emiatt nem jelent meg a munka. Így halva született ez a sorozat, így nem válhatott valóra Gegőnek ez a szép, hasznos, fontos népművelő programja. A cenzor változtatta meg a mű címét is: Gegő eredetileg „Népvezér”-t írt, de ez a szó (legtöbb helyen) át van javítva „Népoktató”-ra. — Ennek a bizonyos VI. fejezetnek a lényege a következő: fáradt, elkeseredett, robotoló jobbágyokkal találkozik a Népvezér—Népoktató, akik így kérdezzetnek-panaszkodnak: „két életkeserítő kérdésünk van: honnan

van az állapotbeli különbség. — miért szolgál, csaknem rabszolga a jobbágy? ... — oh mert a' szegény parasztot talán csak a' sírban nem fogja háborgatni a kevély parancs szó, s talán csak annak hantjai alatt nem fogja terhelni a' zsarnoki elnyomás" (51.). Ez a jobbágypanasz, a kérdés megfogalmazása már így, önmagában elég lázító! A *Népoktató* választát érdemes lenne részletesen elemezni. Általánosságban megnyugtató akaró, beletörődésre agitáló, sok apró megjegyzés, beszúrás azonban nagyon is megértést, együttérzést tanúsít, az emberi szabadság fontosságát hangsúlyozva. A társadalmi egyenlőtlenség okaként

viszont a törvényt nevezi meg: „a törvény tesz minket szabadokká... és szolgálkká" (52—53.). Ennél tovább nem megy a népoktató-Gegő, a cenzúrának azonban ez is sok volt, és ismeretlenségre kárhoztatta az egész munkát.

A *Népoktató* tehát a „szegény pórnép" számára írt tankönyvféle, szép magyarsággal, amivel nyelvi mintát, példát is ad hallgatói—olvasói számára. A mű legjobb dialógusai Gegő drámai szituációteremtő erejéről tanúskodnak, a tévhit és a sodró, meggyőző erejű cáfolat ellenpólusain nyugszanak. Ezért a mű könnyen dramatizálható is lenne.

3. A cenzor által kihúzott VI. fejezet dialógusa néhány korabeli — hasonló jellegű — párbeszédet idéz fel. Úgy látszik, prózai műnek ilyen — dialógusokkal való — megtüzelése kedvelt kifejezőeszköz volt annak idején. Ilyennel találkozunk például Balásházy János (1797—1857) *Az adó és még valami* című művének második részében (az 56. laptól kezdődően) is (Pest, 1830. — (Balásházy János [1797—1857]: mezőgazdasági szakíró, az MTA rendes tagja [1830], a magyar agrártudományok egyik úttörője. 1829-ben írt pályamunkájában [*Tanátsolatok*] a korabeli mezőgazdaság problémáin túlmenően a legelsők között már polgári

irányú reformok gondolatát is felvetette, utóbb azonban pusztán szakmai téren működött [1. Életr-Lex. I. 82.; Tilkovszky Loránt: *B. J. a magyar agrárfejlődés úttörője*. Bp., 1958.; uő: *B. J. élete és munkássága*. Századok 1962. 3—4. sz.] Gegő ismerte Balásházyt: a MTT 1837. szeptember 10-i VI. közgyűlésén, melyen „Gegő Elek lev. tag 's jeles magyar hitszónok tollcsinja és tárgya miatt szerfölött megható érdekkal értesített a' moldvai magyar telepekrül...” [Jelenkor 1837. 281.], hallhatta B. J. értekezését „a' vizek szabályoztatásáról földmívelési tekintetben, valósitásra szükséges szempontokat fejtegetvén mocsárink lecsapolta-

tásira ... nézve ...” [uo.] B. J. gazdasági kézikönyvét a köznép is olvashatta [vö. Jelenkor 1835. 171.].) Itt is az író az egyik fél, a másik pedig először a barátja (akivel az országgyűlésfeladatáról, a követválasztás elveiről stb. cserél eszmét), azután egy birtokos, akinek személyében a maradás, a haladástól való félelem kerül szembe a fejlődés óhajtásával. Majd egy köznemes a beszélgetőpartner, aki a főnemesség ellen síkra szállva az írónak ad sok kérdésben igazat; végül egy paraszt is megszólítja az író: „többet ér egy prédikációnál az urak beszédét hallani” (80.), de a dialógus ezúttal nem bontakozik ki. A barátjával foly-

tott beszélgetés zárja a művet, melyből kiderül, hogy Balásházy hisz az országgyűlésben, a királyban, a törvényes javítások lehetőségében. Ekkor a forradalomig még 18 év volt hátra.

Gegő a *Népoktatóban* körülbelül ott folytatja a dialógust, ahol Balásházy abbahagyta: a parasztnál. Ő a jobbágyok keserves panasznak ad hangot. De csak rögzíti lázongásukat, csak sajnálja és vigasztalja őket (hogy ez kevés, maga is tudja, vö. 54.), a változás, illetve változtatás útját 1839-ben (legalábbis ellenőrizhető, leírt formában) ő még nem mutatja meg. Megmondja viszont Bolyai János (1802–1860), egy fiatal paraszt

szájába adva a megoldást: az összefogás, az elnyomókkal való szembezállás, egy jó vezető irányítása alatt való felkelés a változtatás módja (Benkő Samu: *Bolyai János vallo-másai*. Bukarest, 1972. 217–220.). „Bolyai, amikor »Tökéletes köz-állomány« című kéziratában a társadalom megváltoztatásának szükségességét alátámasztandó egy erdélyi parasztfelkelés közeli kitörésének előjeleit veszi sorra, egyszer csak egy dialógus közbeiktatásával igyekszik a drámai helyzetet érzékeltetni” (i. m. 217.). Ez a dialógus mintegy folytatja, kiegészíti Gegőt, forradalmi válasza ad Gegő jobbágyainak kérdésére. — Nem akarom a párhuzamok szá-

mát növelni, de a kortárs Vajda Péter (1808–1846) munkásságát Gegő kapcsán még feltétlenül érdemes röviden megemlítenünk. Nemcsak azért, mivel Gegővel egy időben áll ki a nőnevelés ügye mellett (l. Tudományos Gyűjtemény 1832. VI. 75.), és ír magyar nyelvtant (*Magyar nyelvtudomány. Magában foglaló a szónyomozást, szókötést, helyesírást és hangmértéket*. Kassa, 1835. 176 lap), hanem mivel egész — sajnos rövid — életét és munkásságát ugyanaz a szellem hatja át, mint Gegő Elckét. De nála még tovább fejlesztve, érlelve, rendszerbe foglalva jelennek meg — nyomtatásban is — a Gegő által is felvetett gondolatok. Eze-

ket szarvasi tanárként diákhallgatóság előtt adja elő 1843-tól, amikor Gegő életéből már csak egy év van hátra (vö. *V. P. Erkölcsei beszédei*, kiadta . . . Kemény Gábor, Bp., 1931.), elsőrendűen fontosnak tartva az ifjúság nevelését, de a nemzetnevelést, a közműveltség előbbre vitelét is. — (Vajda Péter [1808—1846]: költő, pedagógus és természettudós, az MTA I. tagja [1837]. Tehetséges, magával ragadó előadó. A szarvasi előadásait összefoglaló *Erkölcsei beszédek* miatt a kormány 1844-ben vád alá helyezte. Minderről részletesen I. Széchy Károly: *V. P. élete és művei*. Bp., 1892.; *V. P. Erkölcsei beszédei*, kiadta, bevezetéssel és jegy-

zetekkel ellátta Kemény Gábor, Bp., 1931.; Lukácsy Sándor: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1961. 622.; *ÉletrLex.* II. 943.) — *Gegő Népoktatójához* még annyit, hogy kiadása újabb értékes forrással gazdagítaná a népművelés-, pedagógia- és eszmetörténetet (vö. Mátai, *Pedagógiai Szemle* 1978. XXVIII. 603—613.).

1. A reformkori nyelvi mozgalomba való bekapcsolódása, tettei, publikációi, a nyelvi és a nemzeti tudat ápolása, erősítése híveiben, tanítványaiban, politikai tartalmú, haladó prédikációi — egész tevékenysége elegendő alapot nyújtott a reakciós egyházi vezetésnek arra, hogy Gegőt elmozdítsa hivatalából, veszélyesnek tartva, a fővárosból vidékre, Szombathelyre helyezze.

Elveit, tetteit Gegő mindig vállalta, nem lehetett megfélemlíteni. „Beszélték, hogy Ocskay püspök,

a helytartótanácsos, Gegőt ebédre meghívta s megmondta neki, ha helyében volna, nem merne így prédikálni. »Elhiszem — felelé Gegő, . . mert méltóságod czimzetes püspök, s számot tarthat megyei püspökségre, jövőjét tehát nem veszélyeztetné, én pedig bátran ki-mondhatom meggyőződésemet, mert bármit tegyenek is velem, az mindig megmaradhatok a mi vagyok, t.i. koldus« . . .» (Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. I—II. Bp., 1880.; az idézet az 1958-as kiadásból való: 136.; idézi Takács Ince is, i. m. 651.).

1837-ben kezdte meg Szombathelyi működését mint „vasárnapi magyar szónok és nagybőjti szó-

nok. A magyar nyelvű testvérek magisztere . . . aki ekkor magyar, román, német nyelven beszélt” (vö. Takács: i. m. 160.). „Szombathely fogadta azt, kit nagy híre jóval megelőzött. Fellépése Szombathelyen hódítás volt. Szűk volt az egyház a mind nagyobb számban sereglők befogadására” (*Egyetemes Magyar Encyclopaedia*. VIII. Pest, 1870. 596—597.).

2. Gegő Szombathelyen is Gegő maradt. Cikkek, tanulmányok, levelek sora derít fényt itteni munkásságára. A társadalmi haladás erős akarása (a politika, a gazdasági élet, a műveltség stb.) területén és e haladás előmozdításának vágya hatja át írásait.

A *Gazdasági élet Rohonczon* (Társalkodó 1839. szeptember 14. 293.) című cikkében egy mezőgazdasági jellegű iskola alapításáról, rendszeréről, rendjéről, céljáról, tárgyairól stb. tudósít, az oktatás—nevelés alapvető fontosságát hangsúlyozva. Úgy látja, hogy az 1832—1836-os országgyűlés utáni időszak „derültebb jövőndőt ígér, feltéve, hogy a’ nemzet azon szikrát, melyet a’ kor’ lelke keblünkben gyújtott, gondosan őrzi, ápolja és neveli.” Ő maga is mindent megtett Szombathelyen e szikra ébren tartására, sőt tovább szítására: a személyes ráhatás és folyamatosan megjelenő cikkei mellett ilyen céllal tervezhette a már be-

mutatott *Népoktató* című sorozatának megindítását is.

Az ifjúság nevelésének fontosságát a rohonci leánynevelő intézetről (Társalkodó 1840. május 13. 155.) írt cikkében is hangsúlyozza. A magyar lányok nemzeti nevelésének korabeli hiánya miatt üdvözlí örömmel az 1839-ben Klauzál Imre által alapított intézetet „[a lányoknak] . . . a jövő nemzedék magyar nevelőinek kell vala lenniök”, ezért fontos, hogy fel is készüljenek erre a feladatra. Ebbéli törekvéseiben P. Csepy Dömötör, Szombathely házfőnöke is támogatja, aki művelődéstörténeti szempontból igen jelentős alakja a városnak. Ő például az első szombat-

helyi kisdédóvó megteremtője, alapítója. Gegő Elek neve is szerepel a megajánlást tevők között: két kiadandó beszédének tiszta jövődelmét ajánlotta fel az intézetnek (vö. Fodor Henrik: *A százéves szombathelyi kisdédóvó intézet*. Vasi Könyvtár 1958. 1. sz. 8.; Kővári Ferenc: *A közoktatás és iskolaügy története*. Vas megye, Helytörténeti tanulmányok, szerk. Horváth Ferenc, Szombathely, 1958. 302.; vö. Fényes Elek: *Magyarország geográfiai szótára*. II. Pest, 1851. 151–152.).

Nemcsak a nevelésből, hanem a költészetből is hiányolja a nemzeti érzést és gondolatot (*Valami a költészet ügyében*. Társalkodó 1840.

március 4. 75.). Vörösmartyval és a kor legjobbjával együtt azt akarja, hogy az irodalom a magyar múltból merítsen témákat: „Meny-nyi jót lehetne kiemelni követésre, mennyi rosszat megváltoztatni! Mennyi anyag a költészetre!?” Indulattal kéri számon a költőktől a nemzeti témákat: „Oh! míg más köznép nemzete történeteit, hőseit 's t. e. f. dalokban zengi, ajakról ajakra adja, nálunk a' teremő lélek a' legérdemesb nemzeti anyagokat elhanyagolván, hold, kis Babet 's t. e. f. tárgyakkal bibelődik.” Föl is sorol több témát, történelmi alakot, akiről írhatnának a költők. Bizakodva fejezi be cikkét (és nem bízott hiába): „mintha lát-

nám, hogy egyik vagy másik közülük [t.i. »költészink közül«] a' László' és Mátyás' édesanyját Szilágyi Erzsébetet készülné megénekelni. Ugy legyen!” És úgy lett, de csak 1854-ben. Arany Jánosnak köszönhetjük a költeményt. (A „Hunyadi-kultusz” egyébként akkoriban igen erős, de főként János és Mátyás „viselt dolgait” írják meg [pl. Czuczor: *Hunyadi János viselt dolgai*. 1832; Vörösmarty: *Czillei és a Hunyadiak*. 1844.; bő listát ad a Hunyadiak tetteit felidéző irodalmi alkotások közül és a szakirodalomból: Vörösmarty: *ÖM. II. Drámák VI.* 286–297. Bp., 1966.]. — Hunyadi László és édesanyja pedig még jó ideig

csak mellékszereplők maradnak. Így Gegő Szilágyi Erzsébet nagyságának felismerésében és megéneklése fontosságának tudatában az elsők között volt. Gegő cikkének megjelenésekor [1840] Arany Nagyszalontán dolgozott. Elvileg olvashatta a Társalkodó megfelelő számát és abban Gegő írását.)

Továbbra is foglalkoztatja a nép kultúrájának színvonala, e színvonal emelésének kérdése. Minden kis eseményt, alkalmat megragad, amellyel csak egy kicsit is előbbre lehet vinni az ügyet. Ilyen alkalom számára például a pünkösdi ünnepség. Csepregen vett részt ilyenén, de az volt a benyomása, hogy silány, üres, tartalmatlan vigadás,

semmi egyéb az ünnep: „... itt a hajdankorban talán nemesebb irány törpül, 's álutra tér.” Ezért javaslatot tesz az ünnepség tartalmasabbá tételére: széles társadalmi összefogással „ipart 's erkölcsöt előmozdító” ünnepé kell változtatni, mert most „sem anyagi, sem szellemi iránya nincs . . . az egész ünnepség silány alapokon fekszik” (Társalkodó 1840. június 20. 200.).

3. Szombathely közönsége a források szerint nagyon megszereti a lelkes, tudós, haladó szellemű, szűkebb és tágabb hazájával egyaránt törődő ifjú papot. Ezekben az években is sokat dolgozik, utazgat a megyében, Zalában, néha egy-egy akadémiai gyűlésre vagy Bécsbe,

Brünnbe, de állandóan érzi, hogy szemmel tartják. Schedelnek panaszkodik egyik levelében (1841. május 22.): „... rab [vagyok] a szabadok közt, száműzött a hazában, kinek még a 19-dik században is »salvus conductust« [utazási engedély, ami régebben kellett, de a XIX. sz.-ban már nem] emlegetének!?” — Kicsin múlt, hogy nem került be a szombathe-lyi líceum professzorai közé. Erről *Önéletrajzá*ból szerzünk tudomást (amit 1841. május 22-én küldött az Akadémiának): „A szombathelyi Lyceumban a magyar nyelv érdemteljes professzora leköszönvén, t. n. Vas megye rendei Gegőt választják vala helyébe, ha a tisz-

telt tanító szándékát ismét meg nem változtatta volna” (MTAK). (*Önéletrajzá*ból tudjuk meg azt is, hogy, szerzete 1833-ban philoso-phia’ tanítónak nevezé ki, de lelke a hitszónoklásra híván őt, nem fogadá el”).

4. Két új téma bukkan fel Gegő szombathelyi írásaiban. Az egyik középpontjában a város, a megye áll, annak történelmi, helytörté-leti vonatkozásai. Ezek a művek a Társalkodóban, illetve a Tudománytárban jelentek meg (bemuta-tását l. Mátai: Vasi Szemle 1978. 2. sz. 291—296.).

A másik új téma szélesebb ható-sugarú. Folytatása egy már meg-kezdett munkának, de új ösvény

vágása is. Ez pedig a Kelet, a keleti népek és nyelvek kutatása. Törökország, Bosnyákország érdeklí aból a célból, hogy megkeresse az ott élő magyarokat. Moldva után itt akar anyagot, adatokat gyűjteni.

Tiszteletreméltó tervszerűséggel készül az útra: igyekszik megismerni a törökök történelmét (vö. pl. *Török történeti kalászok*. Társalkodó 1838. 387.; ez a cikk nem szerepel a bibliográfiákban; *A' kegyetlen-kegyes török császár*. Társalkodó 1840. 352.; *Bosnyákország története*. Tudománytár. új folyam 6. év, 13. kötet 1843. 255—258.), és országuk jelenét (*Pillanatomban Keletre*. Társalkodó 1840. szeptember

26. 311.). *A' sz. Ferencz rendű bosnyák szerzetesek* (Tudománytár új folyam 5. kötet 1839. 128—133.) és a *Bosnyák tárgyak* című írásában (Tudománytár 12. kötet 1842. 187—190.) Bosnyákországról szóló ismereteit, adatait részenként ígéri közölni — addig is, míg „nem megvető történeti, földleirási, népszokási 's többféle hiteles forrásokból meritett adatok gyűjteményével bírván, és ezt a' czimzett szerzetesek' [ilyenek Szombathelyen is voltak] értesítése, elbeszélése után jelenleg is szaporitván, addig is, míg ez valaha sajtó alá menendne”; erre sajnos nem kerül sor (Tudománytár 5. 1838. 128.).

Utazási vágya ösztönzi a török nyelv tanulására. 1841-re ebben már annyira előre haladhatott, hogy előadást akar tartani a török nyelvről az Akadémián. Schedelnek írt levelében (1841. május 22. MTAK 215/1841) ígéri, hogy a következő gyűlésre igyekszik eljutni, és kér legalább tíz percet „a török nyelvről szándéklott igen érdekes rövid értekezésem előadhatására eszközölni. Gr. Széchenyi is, kivel tegnap valék együtt, e tárgyban megkértem”.

Hivatalosan akart török földre utazni, ezért „bizonyos évekre a’ konstantinápolyi ugy nevezett Custodiánál lelkészi hivatalra ajánlkozik. A praefectus örömmel fo-

gadá, de Rómából azon utasítást nyeré, hogy Odessa vagy Mariánopol városai közül — mert Konstantinápolyban elegen vannak, tettségére szerint választhatott.” (*Önéletrajza*, 1841. MTAK) Az, hogy Róma keresztezi tervét, nem engedti Konstantinápolyba, lehangelte Gegőt, mégis: „... iránya tekintetéből [ti. az is kelet felé van] választá Odesszát, hova még ez idén elutazand német és olasz nyelven több évekig csupán azért szorgálandó, hogy az arab perzsa s előkelőleg török nyelvre szert tessen. — Az elutazandó reményli, hogy a sokszor említett nyelv segédelmivel élén, maholnap érdekes történeti adatokat, és helyzeténél

fogva a' bessarabiai magyar maradványok' [Csöböröcsök] állapotjáról értesítést terjeszthetend a m. tud. acad. elébe." (Önéletrajza, 1841. MTAK)

A „KÖZMUNKÁLKODÁS”
BEFEJEZŐDÉSE

1. Hogy miért nem utazott el mégsem Ogyesszába, arra nincsen adatunk. Csak egy rövid utalást tartalmaz Pompery Jánoshoz írt levele, mely szerint „Odeszszába készült de el nem mehetett” (Pozsony, 1844. OSzK Kézirattára). Lehetséges, hogy Róma ezt is megakadályozta, Gegő ugyanis Ogyesszába utazás helyett 1844-ben kilép a rendből, és Veszprém megyei áldozó pappá lesz, abban a reményben, hogy így talán „tágasb kör nyílik a közmunkálkodásra” (fenti levelében írja).

Ekkor, 1844-ben Zichy Félix (Bódog) gróf házában van mint a család káplánja. Egy — 1843. december 18-i — leveléből tudjuk meg, hogy 1841 végétől ismeri őket. „Állandó lakásunk Surány (Vas megye) vagy Nagyvárszony (Veszprém megye)” (a fenti levélben), de az 1843–1844-es országgyűlés idején Pozsonyban van a gróf ottani rezidenciáján. Erről az időszakról, Gegő ekkori tevékenységéről az a 14 levél tudósít, amelyet 1843. december 15. és 1844. január 5. között írt a grófnak és családjának Pozsonyból Bécsbe. Ezekben a pozsonyi politikai élet fontosabb eseményeiről, a kerületi üléseken elhangzó viták-

ról, döntésekről, a fontosabb és érdekesebb újságcikkekről, hírlapi vitákról, halálozásokról, kinevezésekről, a grófi ház eseményeiről és egyebekről tudósítja a grófit. A hírekhez hosszabb-rövidebb megjegyzéseket fűz, melyek elárulják ekkori politikai állásfoglalását, véleményét, magatartását, a különböző eseményekhez való viszonyát.

Ekkorra még egyértelműbben vagy inkább még konkrétan a haladás híve. Egyetértéssel és örömmel ír például arról, hogy a kerületi ülés hosszas vita után úgy döntött, hogy „Nem nemesek is megválasztathatnak Bírának” (1843. december 16.), vagy hogy „a me-

gyei kihágások... az etetés, itatás, megvesztegetés, szóval: a' voks vásárlás" elharapódzásában „a Főispánok és a' főbb Arisztokraták" a fő bűnösök" (1843. december 18.). De lelkesen írja meg azt is, hogy „Pozsonyban egy Véd-egyesület keletkezett, mellynek számos tagjai ezután *csak hazai* [alá van húzva] áru-cikkeket fognak venni, viselni és használni. Illyen egyletek napról napra szaporodnak p.o. Komárom, Tolna, Bács, 's atb. megyékben is" (1844. január 1.).

Együtt nevet a néppel a Tolnából hallott anekdotán, hogy „mildőn meghallák némelly parasztok, hogy a' magyar büntető-törvény nem fenyíti a' káromkodást; »No

— mondának — ezután ugyan csak fogunk káromkodni az urak ellen«—" (1844. január 1.). — Fontosnak tartja megírni azt is, hogy megjelent Széchenyi *Két garas* című írása (1843. december 20.), és hogy „Kossuth utolsó vezércikkében térdet fejet hajt gr. Széchenyi István »Két garas« című tervének, 's nyilvánítja, hogy azt ő — pártjával együtt — pártolni fogja" (1843. december 27.).

Az, hogy a belső demokratizálódás mellett milyen örömmel fogadja függetlenségi törekvéseket is, 1843. december 30-i leveléből is kitűnik: „Székesfejérvár — mint mondatik — igen korszellemeskedik. A' tanács üléseit nyílt ajtók

mellett tartja. A' választott polgárok jogaikról lemondván, azokat az öszves polgársággal megosztották, és tettek még némelly olly *függetlenségre* mutató lépteket is, miknek a' kir. biztos ellenemondott. Ők Bécsbe folyamodtak. Még nem coordináltottak, még a' 16 vagy 32 szavazat csak az alsótábla papirosán fekszik, és már is h a l a d n a k!" (ez utóbbi szó szépen kirajzolt nagy betűkkel).

Végül egy kis humorba göngyölt németellenesség: „A' pesti német lapnak szerkesztőjét éjjel a' budai lépcsőzeten letaszították. Tetemesen megsérült, Isten őrzé meg, hogy nyaka nem tört, mi azonban még megtörténhetik;

mert ha méltóztatik visszaemlékezni, ezt a' mult esztendőben is ököllet és botokkal *recensedáltak* vala szállásán. — E' bunkós kritika!! —” (1844. január 1.).

2. E levelekből az is kitűnik, hogy a Zichy házaspárt nagyon szereti, becsüli, és hálás is nekik, mert ők biztosították számára a rendből való kilépés körüli nehéz időkben a védelmet és a nyugalmat. 1843 szilveszterén szép levelet ír a grófnak: „Az esztendő végső napjának hanyatló óráiban irván e' rendeket, akár a' multa, akár a jövőre szállítom pillanataimat — ott az emlékezet, itt a' remény által — szivről szakadt hálára ösztönöztetem. Avvagy a' multban

feledhetem-e, hogy elhagyottan 's egyedül állék a' nagy világban — de nem egyedül! Kisérő és körülfonó bánatimmal — mig Méltóságod nagylelkű kegyessége visszaada enmagamnak. És annyi élvezett jótéteményei után lehete a' jövőben nem reménylenem, hogy elhalt örömmet az idő még kiléptetheti sirjokból? — Igen, emlékezet és remény az, mi kedélyimet (noha keblem nincs telve hiusággal 's fejem nem üres a józanságtól) ma tisztábban hangolja fel, mint akár milly más időben . . . Nagyobb jötevőmért még nem áldoztam.”

Ez a levél arról tanúskodik, hogy Gegő annyi nehézség és harc után

életének végre nyugalmas szakaszába jutott. Ez a kiegyensúlyozottság egyúttal újabb lendületet is adott neki a munkához. Pozsonyban ugyanis nemcsak a grófot kísérgette („Én Pozsonyban . . . grófom mellett vagyok az országgyűlésben” — levele Pomperyhez 1844.), hanem az országgyűlés forrongó hangulatában ő maga is akart tenni megint az előrejutásért, újra hangosan, nyilvánosan: szószekekre lépett megint, hogy onnan támogassa az országgyűlés haladó követeléseit. „A Salvator nevű egyházban magyar nyelven tartotta szentbeszédeit, amelyek ismét nagy hatást gyakoroltak” (Takács: i. m. 651.).

3. És ekkor következett be váratlanul, rövid betegség után 1844. október 9-én a halál. Gegő utolsó napjairól Széchenyi *Naplójából* szerzhetünk tudomást: 1844. október 6-án ezt írja bele: „Meglátogatom Gegőt . . . Azt kellene higgyem, élni fog. Hanelli azt mondja »Nem«”; október 7-én: „Gegő haldoklik. Nem akart gyónni —! Nehéz halál! —”; október 10-én: „Meghalt Gegő . . .” (*Napló*. Bp., 1978. 1050—1051.).

Barátja, Czuczor Gergely („ki méltatlannak még nem tömjénezett” — Toldy F. *Összes Művei*. V. 115.) így búcsúztatja el:

Gegő Elek emléke

Székelyföldi szülött, Erdélyt
mint ifju hagyád el,
S lől Magyarországon
szigorú zárdalagos.
Szószékről terjedt buzgó
hatszónoki híred,
Ajkidról az erény
zenge le, s honszeretet.
Vágygyal csüggtének a nép
jobbjai jámbor igéden,
Míg az irígy álarcz
— szégyen! — agyarga reád
Majd, miután a sors kegyesebb
karjára kapott fel,
S új papi renden újabb
pályamezőre jutál,
Messze szülőfölded kebelétől,
a haza másik

Végvonalán hajtád

síri nyugalmra fejed.

Béke legyen porodon, melyet,

bár távol anyádtól

Hinte magyar kéz rád,

s öntöze honfikönyű.

Itt sirod, ott bölcsőd

ölelik karnyújtva hazádat,

Mint élén öleléd

azt kebeledre magad.

(*Czuczor Gergely összes költői művei. Életrajzzal és jegyzetekkel ellátva sajtó alá rendezte Zoltvány Irén. Bp., 1899. 216—217., 302.*).

— Haláláról október 11-én tudósít a Hírnök (81. szám), október 17-én a Religio és nevelés (katolikus egyházi folyóirat, 245.).

GEÖ ELEG MUNKÁSSÁGÁNAK
ÖSSZEFOGLALÓ ÉRTÉKELÉSE

1. Nem élt 40 évet. 1831-ben szentelték fel, így valójában csak 13 éve volt az alkotásra, a „közmunkálkodásra”. Célja és vágya az volt, hogy a népet szolgálja, hogy a köznép műveltségét, kulturális színvonalát emelje, hogy az ifjúságot tanítsa, látókörét szélesítse, szemét rányissa a haladás és maradás ádáz harcára, arra, hogy a haza és haladás ügye legyen szent minden magyar előtt.

Szónoklatai, írásai, tanári működése során a reformkor legjobbjai mellett állt ki „a magyar

nyelv és nemzetiség" (*Önéletrajza*) ügye mellett. A nemzeti gondolat volt egész szónoki, nevelői és tudományos tevékenységének vezérfonala. Ezért írta meg Magyarország történelmét, fordította le földrajzát, ezért írt magyar nyelv-tant, ezért tett annyit a magyar nyelv kiművelése, tanítása és terjesztése érdekében, ezért kapcsolódott be a gyakorlatban is a lányok nemzeti nevelésébe, és hangoztatta az irodalomban is a nemzeti téma fontosságát. A határainkon kívül élő magyarok felkutatása, sorsuk megismerése és megismertetése is ezt a célt szolgálta.

2. Kár, hogy ilyen korán félbeszakadt élete és munkássága. Né-

hány tervéről tudunk: hosszabb távú népművelő programot dolgozott ki, aminek keretében évenként meg akarta jelentetni a *Népoktatót* „a köznép számára”; könyvet akart írni a törökökről, Bosnyákország történetéről (vö. Tudománytár 1839. V. 128—133.); utazást tervezett kelet felé, az ott élő magyarok nyomában; latin, görög, német, olasz és román nyelvtudása mellé meg akart tanulni törökül, arabul, perzsául (ezekkel a nyelvekkel valamelyest már foglalkozott).

Ha átéli az 1848 felé vivő, egyre forrongóbb éveket, a reformoktól esetleg a forradalmi tett felé közeledik, és talán Czuczor olda-

lán fújja 1848-ban a *Riadót* (Czuczor nagyhatású forradalmi versét). Nem tudhatjuk. Az mindenesetre tény, hogy az a Gasparich Kilit nevű pap, akit hamarosan Gegő után távolítanak el Pestről, mégpedig — többek között — éppen azért, mert Gegő követője és barátja volt, a szabadságharc hős honvédje lett.

Szépirodalmi ambíciói is lehetnek még. Hét üdvözlő versét sorolja fel Szinnyei (*Magyar írók élete és munkái*. Bp., 1891.), melyek 1829—1830-ban jelentek meg Pozsonyban (akkor még szerzetes növendék volt). Közülük négyet értem el. Ezek jelentéktelen versek. Írt viszont egy drámát is, amiről a *Magyar Tudós Társasági Név-*

könyv is tudósít: „1837-ben kéziratban: Photius, házi játékszínre alkalmazva (1839. 131.). Szinnyei is megemlíti. De ezt a kéziratát nem találtam meg sehol, sem egyéb utalást rá. A már említett hagyatéki lista 89. pontja szerint „Budapesten fel állítandó játék színről” szóló könyve is volt, a 103. szerint pedig: „Némelly csonka darabok egy képbe” című (?). Ezekről nincs több adatom. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy foglalkoztatta a színház és a drámaírás kérdése is.

3. *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825—1973* — kiadja az MTA Könyvtára, Bp., 1975. — Gegőt történészként és néprajzi

íróként említi (86.). Valóban az is, de az elmondottak alapján, azt hiszem, megállapíthatjuk, hogy sokkal több annál: szónok, nyelvész, pedagógus, népművelő, aki földrajzzal, folklórkutatással, művelődéstörténettel is foglalkozott, akkor még alig vagy nem is létező tudományok előfutáraként.

Ahogy munkásságával fokozatosan ismerkedtem, egyre erősebbé vált bennem az a meggyőződés, amit Schedel is kinyilvánított: „[meg]érdemli, hogy neve kiragadtassék a feledékből” (Toldy Ferenc: *Összes Művei*. V. 115.), hogy számon tartsuk tudományunk történetében, haladó hagyományaink között.

BIBLIOGRÁFIA

GEGŐ (FENNMARADT) MUNKÁI

Önálló művek

Öröm-ézés, melyet tisztelendő Chrenko Márton' és Csigó Ouirin' ... Sz. Ferencz rendén isteni tudományokat tanítóknak ... hálas szívvel dldozták a' szerz. nevendékek. (Vers) Székes-Fejérvár, 1829. 2 lev. (OSzK)

Ode honoribus a[dmodum] v. p. Pantaleonis Golessényi ... dum divo patrono sacrem recoleret diem a ss. theologiae ... studentibus ... oblata. Tyrnaviae, 1830. 6 l. (OSzK)

Lantos dal, melyet tisztelendő Chrenko Márton' és Kreiner Fülöp ... Sz. Ferencz rendén az isteni tudományokat tanítóknak ajánltak a' hív tanítványok ... Pozsony, 1830. 2 lev. (OSzK)

Lantos versek, melyekkel főméltóságú 's tisztelendő négyesi báró Szepesy Ignác sz. exc. ... midőn az ország gyűlése alkalmatosságával Pozsonyba érkezni méltóztatnék, megtiszteltetett a Sz. Ferencz Szerz. pozso-

nyi Marián Klastrom Nevenédkei által. Pozsony, 1830. 2 lap (Pozsonyi Könyvtár)
A keresztény vallás boldogítója: a) az egyes embernek, 's b) a' köztársaságnak. Posony, 1832. 16 lap (OSzK)

Magyarország' rövid földleírása, gyermekek' oktatására. Egy a vármegyék nagyságát, népességét, iskolaintézeteit, az ország városait, klastromok számát tárgyzó idősebbeket illető négyszeres függelékkal. Szerzette Albach J. S. Assisi sz. Ferencz szerzetbeli áldozó pap. Németből ford. Pest, 1834. 176 lap (OSzK)

Egyházi beszédek. Pest, 1834. 129 lap (OSzK és másutt is)

A' moldvai magyar telepekről. A' Magyar Tud. Academia elébe terjesztve P. Gegő Elek, sz. Ferencz' szerzetbeli magyar hit-szónok, 's Magyar Tudós Társasági levelező tag által. Két toldalékkal 's Moldvaország' abroszával. Budán, 1838. 166 lap (OSzK és másutt is); reprint kiadás, Állami Könyvterjesztő Vállalat, Bp. 1987.
Az egyenes lelkű hivatalviselő' charactervonásai, szívbélyegei, b. e. Sz. M. kolozsvári

pap után közli Gegő Elek. Kőszeg, 1838. (nyomatott 4000 példányban). 35 lap. (OSzK)

Méltató halottbúcsúztatás Néhai méltóságos Szentgyörgyi Horváth Nep. János úr' ő császári királyi ap. felsége aranykulcsos hive és több t. n. megye táblabírája emlékszo-brának „Nagy ember, jó hazafi, jámbor keresztény" felirata, mellyet ... hirdetett Gegő Elek. Pest, 1841. 28 lap (OSzK)

Cikkek

Podhraczký Józsefnek a Tudományos Gyűjtemény jún. (VI.) kötetének 100–109 lapjain tett észrevételeire rövid felelet Tudományos Gyűjtemény 1835. VII. 79–84.
Vasmegyei régi várak és vármok. Társalkodó 1838. 361., 365., 375.

Török történeti kálászok (nem szerepel a bibliográfiákban). Társalkodó 1838. 387.
Gazdasági intézet Rohoncson. Társalkodó 1839. 293.

A' sz. Ferencz rendű bosnyák szerzetesek. Tudománytár új folyam, 5. 1839. 128–133.

Valami a költészet ügyében. Társalkodó 1840.

75.

A szombathelyi emberszerető egyesület. Társalkodó 1840. 85.

Leány-nevelő intézet Rohonczon. Társalkodó 1840. 155.

Rhodusi vitézek és Szolimán. Társalkodó 1840. 169.

Boldogult Szabó Imre szombathelyi kanonok 's apát emlékezetének. Társalkodó 1840. 182—184.

Észrevételek a csepregi pünkösti kirdlyságról. Társalkodó 1840. 200.

Polgár-történeti kalászkok Szombathely város levéltárából. Társalkodó 1840. 211., 213.

Új és ó levelek élő és holt könyvekből. Társalkodó 1840. 239., 263., 344.

Pillanatom Keletre. Társalkodó 1840. 311.

A kegyetlen-kegyes török császár. Társalkodó 1840. 352.

Bosnyák tárgyak. Társalkodó 1842. 187—190.

Bosnyákország története. Társalkodó 1843. 255—258.

Kéziratok

Népoktató. Új esztendei ajándék a' köznép számára. Szombathely 1840. Első év. (OSzK Kézirattára)

Öt darab prédikáció 1838-ból, három 1840-ből. (Országos Levéltár)

34 darab levél (MTAK Kézirattára, OSzK Kézirattára, Országos Levéltár)

„Imádság 1547-ből” (1836-ból származó másolat); (MTAK Kézirattára)

Néhány — fontosabbnak tűnő — elkallódott vagy lappangó műve

Értekezés a moldvai magyarokról. Pozsony, 1831.

Erkölcsei beszédek az egyházi év minden vasárnapjaira. Pest, 1832—1836. Négy kötet.

Ünnepi beszédek. Pest, 1832—1836.

Próbátételekre alkalmazott köszöntő és köszönő beszédek. Az angol szüzek számára. Pest, 1832.

Magyarország története. A pesti angol szüzek intézete számára. Pest, 1833—1834.

Nyelvtudomány (magyar). Pest, 1834.

Önigazolás. Pest, 1835.

Elavult szavak gyűjteménye Pázmány és Káldy munkáiból... (vö. MTTNévk. 1839. 131.)

A pesti magyarosodás lassú haladtának fő-
okáról... (vö. MTTNévk. 1839. 131.
„készülében” levőként említi).

Photius, házi játékszínre alkalmazva (MTT-
Névk. 1839. 131: „1837-ben kéziratban”)

A GEGŐ ELEKKEL KAPCSOLATOS IRODALOM

Jelenkor, 1832. 193., 522–523.; 1833. 170–
171., 505–506.; 1834. 153–154., 505–
506.; 1835. 65., 171., 498.; 1836. 61., 70.,
85., 241., 253., 341., 401.; 1837. 5., 29.,
59., 94., 241., 281.; 1838. 53., 109., 349.;
1839. 87.

Társalkodó 1833. II. 241–242.

A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei III.
1834–1836. IV. 1836–1838.

PODHRACZY JÓZSEF: A húsvéti piros-tojás
Ajándékára tett észrevételek. Tudomá-
nyos Gyűjtemény. 1835. VI. 100–109.

CSATÓ PÁL: Szemle, Hírnök 1838. 97.
szám, 1839. 2. szám.

Figyelmező 1838. 47. szám.

Tájszótár, Buda, 1838.

Magyar Tudós Társasági Névkönyv 1839.,
1840., 1841., 1842., 1844., 1845.

Gazeta de Transilvania, Brassó, 1839. X.
22., XI. 12.

Petrás Ince János, Döbrentei Gábor' kér-
dései 's Petrás Ince feleletei a' moldvai
magyarok felől. Tudománytár új folyam
6. év. XII. 1842. 7–34., 67–98., 147–
163; 1. még: DOMOKOS PÁL PÉTER:
„...édes Hazámnak...” Bp., 1979.
1319–1351.

Akadémiai Értesítő, 1844. 117., 198.; 1906.
508–512.

Hírnök 1844. 81. sz.

Religio és nevelés 1844. 245.

TOLDY (SCHEDEL) FERENC: Életrajzi tol-
dalék a' m. t. t. elhunyt tagjairól. Aka-
démiai Évkönyv VII. 1846. 160.

PONORI THEWREWK JÓZSEF: Magyarok
születésnapjai. Pozsony, 1847.

Újabbkori ismeretek tára. III. Pest, 1851.

FERENCZY JAKAB—DANIELIK JÓZSEF: Magyar írók. Életrajz-gyűjtemény. Pest, 1856.

Erdélyi Katholikus Hitszónok vagyis Egyházi beszédek gyűjteménye. Szerkeszti és kiadja VESZÉLY KÁROLY. I. Kolozsvár, 1863. XXVII—XXVIII.

TOLDY (SCHEDEL) FERENC: Összegyűjtött munkái. Pest, 1868—1874. V. 112.

Egyetemes Magyar Encyclopaedia VIII. Pest, 1870.

FIÁTH FERENC: Életem s élményeim. Bp., 1878. II. 20.

VENCZEL KÁROLY: Emlékezzünk régiekről. Uj Magyar Sion 1879. 619.

PULSZKY FERENC: Életem és korom. Bp., 1880., 1958. 133.

PULSZKY FERENC: Asszisi Szt. Ferenc és a ferencesek, mint az újkor kezdeményezői. Budapesti Szemle 1886. 116.

PETRIK GÉZA: Magyarország Bibliographiája 1712—1860. Bp., 1888.

A Magyar Tudományos Akadémia Kiadásainak cím-jegyzéke: 1830—1889. Bp., 1890.

SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1894. III. 1083.

Czuczor Gergely összes költői művei. Életrajzzal és jegyzetekkel ellátva sajtó alá rendezte ZOLTVÁNY IRÉN. Bp., 1899. 216—217., 302.

PINTÉR JENŐ: Akadémiai törekvések a nyelvtudomány terén 1831—1850-ig. A Jászberényi M. Kir. Állami Főgimnázium 1905—1906. évi értesítője.

DOMOKOS PÁL PÉTER: Moldvai magyarság. Csíksomlyó, 1931.

LÜKŐ GÁBOR: A moldvai csángók. Bp., 1936.

Az angolkisasszonyok budapesti Sancta Maria intézetének története 1770—1937. (Összeállította M. Richter Sarolta) Bp., 1937.

DOMOKOS PÁL PÉTER: Adalékok Moldva történetéhez. Cluj-Kolozsvár, 1940.

DOMOKOS PÁL PÉTER: A moldvai magyarság. Kolozsvár, 1941^a, Budapest, 1987. 5., átdolgozott kiadás, 110.

MIKECS LÁSZLÓ: Csángók. Bp., 1941. 34—36., 256—257.

HUSZÁR JEROMOS: P. Albach J. Szaniszló.
Szeged, 1944. 19–20.

HEGEDŰS LAJOS: Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Bp., 1952. 17.

CSANÁDI–VARGYAS: Röpülj páva, röpülj.
Bp., 1954. 205., 485–486.

DOMOKOS PÁL PÉTER: Csángó népzene.
Bp., 1956. 5–6.

GÁLDI LÁSZLÓ: A magyar szótáriródalom.
Bp., 1957. 498.

SZABÓ T. ATTILA: A moldvai csángó nyelv-
járáskutatás története. MNyJ. V. (1959)
3–7.

BÓNIS GYÖRGY: Útmutató az esztergomi
primási levéltárhoz I–II. Bp., 1964.

TAKÁCS INCE: A szombathelyi ferencesek
története. Szombathely, 1965. (kézirat,
MTAK) 160., 162., 651., 655., 672.

Magyar Életrajzi Lexikon. Bp., I. 1967.

MÁRTON GYULA: A moldvai csángó nyelv-
járás román kölcsönszavai. NytudÉrt. 66.
(1969) 7–8.

KALLÓS ZOLTÁN: Balladák könyve. Buka-
rest, 1970. 5.

BEKE GYÖRGY: Magunk keresése. Buka-
rest, 1972. 34.

MÁRTON GYULA: A moldvai csángó
nyelv román kölcsönszavai. Bukarest,
1972.

Magyar utazók, földrajzi felfedezők. Bp.,
1973. 216–217.

A Magyar Tudományos Akadémia Tagjai
1825–1973. Kiadja az MTA Könyv-
tára, Bp., 1975.

VARGYAS LAJOS: A magyar népballada és
Európa. Bp., 1976. II. 330–331.

MÁTAI MÁRIA: Egy elfelejtett reformkori
magyar tudós (Gegő Elek: 1805–1844).
MNYTK. 146. szám (1976).

MÁTAI MÁRIA: Döbrentei egyik nyelv-
emlékgyűjtő társa. Magyar Nyelv 72,
(1976), 469–471.

MÁTAI MÁRIA: Egy reformkori nyelv-
művelőről. Magyar Nyelvőr 101, (1977),
40–47.

MÁTAI MÁRIA: Egy reformkori „szám-
űzött” Szombathelyen. Vasi Szemle 1978.
2. szám, 291–296.

MÁTAI MÁRIA: Gegő Elek népművelő–

- népoktató tevékenysége. Pedagógiai Szemle, 1978. XXVIII. évf. 603–613.
- MÁTAI MÁRIA: A moldvai csángó nyelvjárás első kutatója. Magyar Nyelvjárások 1979. XXII. 71–80.
- SZÉCHENYI ISTVÁN: Napló. Bp., 1978. 828., 1050–1051., 1455.
- DOMOKOS PÁL PÉTER: „... édes Hazámnak akartam szolgálni...” Bp., 1979. 1298–1300.
- LUKÁCSY SÁNDOR: Kincésítés VII. rész. — A moldvai magyarok Columbusa Gegő Elek. Kortárs 1984. I. szám, 72–81.
- PALÁDI-KOVÁCS ATTILA: Magyar tájak néprajzi felfedezői. Bp., 1985. 398–428.
- KISS KÁROLY: A csángómagyarok tudósa. Petrás Ince János emlékére. Magyar Nemzet 1986. szept. 6.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat
főigazgatója

A nyomdai munkálatokat
az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat
végezte

Felelős vezető: Hazai György
Budapest, 1990

Nyomdai táskaszám: 90.18726

Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia

Műszaki szerkesztő: Kiss Zsuzsa

Kiadványszám: 2767

Megjelent: 5,26 (A/5) ív terjedelemben
+ 1 db melléklet

HU ISSN 0133–1884